

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

**Název: Porodnická praxe do počátku tzv. vědeckého
porodnictví v kontextu magického jednání**

Vypracovala: Hana Svobodová

Vedoucí práce: Mgr. Linda Hroníková, Ph.D.

Bakalářská práce

2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a řádně jsem citovala všechny uvedené zdroje. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. 1. 2014

.....

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce Mgr. Lindě Hroníkové, Ph.D. za cenné podněty a literaturu, které mi při psaní práce poskytovala, a především za neuvěřitelnou trpělivost při konzultacích i při mailové komunikaci. Dále bych ráda poděkovala za cenné tipy a konzultaci Mgr. Lucii Hromkové, že ochotně věnovala svůj čas mým dotazům.

Obsah

ÚVOD	6
1. VÝVOJ BABICTVÍ V HISTORII	9
1.1 PORODNÍ BÁBA JAKO POVOLÁNÍ	9
1.2 STAROVĚKÉ PORODNÍ BÁBY	9
1.3 POMOC PŘI PORODU VE STŘEDOVĚKU	10
1.3.1 Středověké porodní báby	10
1.3.2 Středověký lékař	11
2. VZNIK TZV. VĚDECKÉHO PORODNICTVÍ	13
3. VZDĚLÁNÍ PORODNÍCH BAB	15
3.1 PUBLIKACE URČENÉ PORODNÍM BÁBÁM	15
3.2 PUBLIKACE PSANÉ ŽENAMI	16
3.3 VEŘEJNÉ VZDĚLÁVÁNÍ A PŘEZKUŠOVÁNÍ PORODNÍCH BAB; VZNIK PORODNÍCH ŠKOL	17
3.3.1 Hôtel Dieu	19
4. HISTORIE PORODNÍ PRAXE A SOUVISEJÍCÍCH ZVYKLOSTÍ	21
4.1 PRAVĚK	21
4.2 STAROVĚK – PRVNÍ PÍSEMNE DOKLADY O PORODNICTVÍ	22
4.2.1 Úroveň anatomických a gynekologických znalostí ve starověkém Řecku	23
4.2.2 Řecká žena, rodina a porod	25
4.2.3 Úroveň anatomických a gynekologických znalostí ve starověkém Římě	27
4.2.4 Římská žena, rodina a porod	29
4.2.5 Císařský řez (sectio caesarea)	30
4.3 STŘEDOVĚK – DOČASNÝ ÚPADEK ROZVOJE MEDICÍNY A VLIV KATOLICKÉ CÍRKVE	30
4.3.1 Středověká žena, rodina a porod	32
4.3.2 Středověká nedělka	34
4.3.3 Raně novověká žena a porod	35
5. POVĚRY VZTAHUJÍCÍ SE K TĚHOTENSTVÍ, PORODU A ŠESTINEDĚLÍ	37
5.1 DÍTĚ NAROZENÉ V „KOŠILCE“	37
5.2 NEPLODNOST	37
5.3 TĚHOTENSTVÍ	38

5.4 DÍVKA ČI CHLAPEC?	38
5.5 USNADNĚNÍ PORODU	39
5.6 MRTVÝ PLOD ČI MRTVÁ RODIČKA	40
5.7 NOVOROZENEC	40
5.8 PUPEČNÍ ŠŇŮRA A PLACENTA	42
5.9 ŠESTINEDĚLKY	42
6. RACIONÁLNÍ JÁDRO VYBRANÝCH POVĚR Z POHLEDU DNEŠNÍ MEDICÍNY	44
6.1 POVĚRA	44
6.2 HOMEOPATICKÁ A KOMPAKTNÍ MAGIE	44
6.3 PRORŮSTÁNÍ MAGIE S NÁBOŽENSTVÍM	44
6.4 PRORŮSTÁNÍ POVĚR DO MODERNÍ DOBY	45
6.5 VYBRANÉ POVĚRY BEZ RACIONÁLNÍHO ZÁKLADU Z POHLEDU SOUČASNÉ MEDICÍNY	45
6.5.1 Dítě narozené v „košilce“	45
6.5.2 Těhotenství a porod	46
6.6 VYBRANÉ POVĚRY S RACIONÁLNÍM ZÁKLADEM Z POHLEDU SOUČASNÉ MEDICÍNY	47
6.6.1 Neplodnost	47
6.6.2 Usnadnění porodu	48
6.6.3 Používání bylin	48
ZÁVĚR	50
Seznam literatury	51

ÚVOD

Chvíle narození - na jedné straně nejzásadnější okamžik lidského života a to nejpodstatnější pro zachování lidského rodu, na druhé straně okamžik spojený s rizikem smrti matky i novorozence.

Člověk má díky vzpřímené poloze těla a tím i zúžené pánvi nejkomplicovanější porod ze všech savců a plod při porodu prochází složitým mechanismem - předklonem hlavičky, její vnitřní rotací, záklonem a rotací ramének. Porod dítěte je pro ženu fyzicky i psychicky náročná záležitost a komplikací, které mohou při porodu nastat, je nesčetné množství. Proto již od pradávna nezůstávala žena při porodu sama. "Tetičkovské pečovatelské reakce" po porodu se však vyskytují i u nižších primátů se společenskými formami chování. Lidská reprodukce má i některá další specifika. Rozmnožování u lidí probíhá celoročně, těhotenství je relativně dlouhé a plod se rodí poměrně velký. Děti se rodí obvykle jako jednočetné (monotokní), čemuž je také uzpůsobena jednoděložná ženská děloha. Nižší savci mají dělohy dvourohé a těhotenství je tak u nich vícečetné. Děti mají poměrně značnou hmotnost, jsou pohybově nezralé a plně závislé na péči dospělých. Přejít do dospělosti u lidí trvá nejdéle ze všech savců.¹

Rodící žena se tedy vždy ocitala v ohrožení života, proto si ženy velmi záhy začaly při porodech pomáhat a předávat nabyté zkušenosti. Pomoc při porodech poskytovaly až do vzniku moderního porodnictví porodní báby. Porodní báby byly na jedné straně zkušené a psychicky i fyzicky odolné ženy, které jistě zachránily mnoho životů a některé z nich významně přispěly k rozvoji porodnictví, na druhé straně to byly často ženy nevzdělané a negramotné, které neměly potřebné anatomické znalosti a svým přístupem a podléháním pověrám napáchaly i mnohé škody. Zde se do porodnictví promítá obecné postavení žen ve společnosti - ženy ovládaly porodnictví, protože pro muže byla tato činnost dlouho považována za nedůstojnou a přinášely do něj své praktické zkušenosti, ale vzhledem k tomu, že byly často nevzdělané, nepronikaly k nim nové poznatky z anatomie. Kromě značného rozporu mezi složitostí procesu porodu a získanými vědeckými znalostmi o něm tak existoval i rozpor mezi již nabytými poznatky a praxí uplatňovanou při porodech. Nové znalosti a postupy se často prosazovaly obtížně.²

¹ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

² DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

Pokud se tedy podíváme na dějiny porodnictví zevrubně, zjistíme, že bylo po staletí založeno na pověrách a magii a vyvíjelo se jen velmi pomalu. Nejrůznější magické úkony měly být prevencí neblahých příhod, kterých se při porodech vyskytovalo velké množství.³ „Babské“ rady a léčení založené na pověrách byly běžnou praxí. V době nedostupnosti účinných léků a kvalifikovaných lékařů ale byly jedinou možností, jak pomoci těhotným a rodícím ženám. Léčebné rady a pověry šířily především porodní báby, babky kořenářky či zařikávačky; často na to i přes dobrý úmysl doplácely, byly nařčeny z čarodějnictví, stíhány a upalovány. Všechné „učené“ návody a pověry však byly obsaženy i v knihách vážených lékařů. Nedostatek vědeckých poznatků v této době ani lidem neumožňoval hlubší poznání nemocí, principu početí nebo průběhu těhotenství a porodu.⁴

Zvyklosti prováděné při porodech byly po celý starověk i středověk velmi podobné mimo jiné i z důvodu, že středověká medicína stála z velké části na spisech dochovaných z antiky, a to i přesto, že raný středověk znamenal úpadek porodnictví a přerušení vývoje, který antika nastolila. Magie v léčebných postupech tak stále přetrvávala. Zásadní pokrok přinesl do porodnictví až novověk, kdy do této oblasti začaly pronikat poznatky z ostatních věd.⁵

Je s podivem, kolik energie a času bylo v dějinách vynakládáno na války, dobývání a vzájemné zabíjení a přitom jak málo pozornosti bylo vždy věnováno porodnictví. Porod je velmi krutým přírodním procesem a stejně tak i jeho dějiny. A přestože jsou dějiny porodnictví obecně neznámé, patří přeměna zaostalého babictví ve vědecké porodnictví k nejvýznamnějším civilizačním vítězstvím. Moderní porodnictví se opřelo o přírodní vědy a během 18. století (v některých zemích dříve, jinde později) se začalo lavinovitě šířit po Evropě. Evropa je tak právem považována za kolébkou vědeckého porodnictví.⁶

Předkládaná bakalářská práce se zabývá úrovní porodnické praxe a úrovní vzdělání osob, které se porodnictvím zabývaly, v kontextu magických a pověrečných praktik před vznikem tzv. vědeckého porodnictví. Při psaní jsem použila metodu literární rešerše a vycházela jsem ze sekundárních literárních zdrojů. Z prostorového hlediska je zachycen vývoj především v zemích střední a západní Evropy; pouze v období starověku se zabývám vývojem v Evropě jižní, respektive vývojem ve starověkém Řecku a Římě. Za prvé se nám z antiky dochovalo mnoho významných pramenů, ze kterých bylo možné při práci

³ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

⁴ HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mlíko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005.

⁵ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

⁶ Tamtéž.

vycházet, za druhé je vývoj evropského porodnictví z velké části postaven na antických poznatecích. Jen výjimečně zde používám srovnání s vývojem mimoevropským. Poslední část práce je věnována vybraným pověrám a zjištění případného racionálního jádra u těchto pověr z pohledu současné vědy.

1. VÝVOJ BABICTVÍ V HISTORII

1.1 Porodní bába jako povolání

V dávném věku pravděpodobně žena rodila bez cizí pomoci, ale brzy jí zřejmě začaly pomáhat starší a zkušenější příbuzné ženy, jak se usuzuje podle analogií s příbuznými druhy primátů. V relativně krátké době se z nich vyčlenily ženy se zkušenostmi při porodech, které tuto činnost vykonávaly jako své povolání. Toto povolání bylo určeno pouze ženám, pro muže bylo považováno za nedůstojné. Jeho název byl odvozován od slova "babiti" - roditi. Pojmenování žen pomáhajících při porodu se však od kultury ke kultuře liší. Názvy vycházejí např. z vlastností žen (moudrost, zralost, chytrost, důvěryhodnost) nebo z jejich činnosti (přeřezávání pupečníku, koupání dětí apod.) Znalkyně vnitřku bylo babylonsko-asyrské označení, báby pupkořezné (*omphalotomei*) - označení Hippokratovo, porodní báby - český výraz, který označuje zkušené a zralé ženy, ženy babící - název vzniklý ze slovesa babit (rodit), akušérky - označení odvozené s francouzského slova *accoucher* (slehati) či porodní asistentky od slova *asistère* (účastniti se). Nalezneme také i názvy hanlivé, např. řecký výraz moudrosti prázdné, který poukazuje na nevzdělanost porodních bab.⁷

1.2 Starověké porodní báby

Písemné doklady o existenci povolání porodních bab (ať už vykonávaly tuto činnost trvale nebo příležitostně) nalezneme již ve starověku. Praxe porodních asistentek je však nepochybně starší než dochované písemné záznamy. Ve Starém zákoně jsou zmíněny egyptské a židovské porodní báby. Babictví existovalo u Hebrejců, dochovaly se dokonce jména porodních asistentek Shiphrah a Puah, které žily v letech 1140 nebo 1250 př. n. l. Ve starém Řecku také pomáhaly u porodu starší a zkušené ženy, které již samy měly děti. Lékař byl využíván zřídka. Řecké porodní báby měly různá označení. Kromě již zmíněných bab pupkořezných známe i výraz *iatrina* (lékařka), *maia* (v podstatě jakákoli starší a zkušená žena; tyto ženy například dokázaly rozpoznávat těhotenství) nebo *iatromaiai*. *Iatromaiai* byly vyšší třídou, směly používat léčiva, podávaly prostředky k potratu apod. Římané přijali od Řeků mj. i porodnické zvyklosti. Římské porodní báby

⁷ VRÁNOVÁ, V., *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

lčily i ženské nemoci, fungovaly také jako znalkyně v právních případech. Porodnictví měly zcela ve svých rukách a s lékaři se také radily jen v těžkých situacích.⁸

Za života starověkého lékaře Hippokrata byly porodní báby (*omphalotomei*) považovány za vlivné osoby – při porodech směly zesilovat kontrakce pomocí medikamentů, prováděly umělé potraty, sloužily dokonce jako svatební zprostředkovatelky. Ženy V Řecku rodily především doma, ale často i venku. Soranos (Soranus) z Efesu, starověký lékař působící v Římě, sepsal ve svém díle věnující se porodnictví požadavky na porodní báby – musely být vysoce kompetentní, měly být gramotné, s dobrou pamětí, budící respekt, pracovité, dobře slyšící a vidící, robustní, s dlouhými prsty a krátkými nehty, nesměly být pověřivé. Podle Sorana není třeba, aby sama porodní pomocnice již měla za sebou porod. K porodu musí mít připravené prostředky na zabalení dítěte, měkkou mořskou houbu, kus lnu, bandáž, polštář pro dítě, prostředky k čichání. Pupečník odřezává čtyři prsty od břicha plodu a na dvou místech podvazuje. Poté prohlíží novorozence, pátrá po vrozené vadě, sleduje jeho křik, vyšetřuje, zda jsou normální jeho tělesné otvory a prohlíží kůži.⁹

1.3 Pomoc při porodu ve středověku

1.3.1 Středověké porodní báby

Požadavků na porodní báby nebylo málo a od dob Sorana byly předávány přes celý středověk až do 19. století. Z Německa z 16. století se nám dochovaly tyto nároky na vlastnosti porodních bab: báby měly být zručné, zdravé, mlčenlivé, měly umět psát a neměly pít, jejich věk se měl pohybovat mezi 30 a 35 lety. Porodní báby obvykle pocházely z chudých vrstev, často byly již vdovy. Pro bohaté a chudé rodičky byly stanoveny taxy; porodní báby však často dostávaly namísto peněz naturálie – chléb, víno, boty, otop, od chudých většinou nedostaly nic. Někdy jim bylo poskytnuto bydlení zdarma. Pokud měla bába manžela, mohl dostat právo lovu. Obvykle pracovaly až do vysokého věku a po skončení činnosti dostávaly jen minimální podporu.¹⁰

Také ve středověku všeobecně platilo, že mladší ženy se učily od starších a zkušenějších bab. Povolání bylo sice svou povahou stále prestižní, ale jeho odborná úroveň byla tristní. Porodnictví v rukách porodních bab ustrnulo na dlouhou dobu ve vývoji a plnilo vesměs

⁸ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetřovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

⁹ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

¹⁰ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetřovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

jen úlohu neponechávat rodičku samotnou.¹¹ Etnografka a folkloristka Alexandra Navrátilová¹² k tomuto uvádí, že se babictví ve středověku změnilo z uznávaného povolání, které bylo na poměrně vysoké odborné úrovni ve starověkých civilizacích, na nedocenenou profesi. Svou roli sehrál stoupající vliv křesťanství a církve, která považovala za nedůstojné, aby se lékaři zabývali „krvavými a nečistými“ úkony. Vzděláním babiček se však dlouho nikdo nezabýval. Vývoj babictví nepostupoval kupředu také díky přetrvávajícím pověrám a mytickým představám v této oblasti - ženy zabývající se babictvím si pochopitelně kromě praktických zkušeností a znalostí bylin předávaly také pověry a magické praktiky, které užívaly k ochraně matky a dítěte. Tyto úkony však církve odsuzovala jako modloslužebnictví a praktiky považovala často za čarodějné.¹³

1.3.2 Středověký lékař

Skutečný středověký *medicus* musel mít univerzitní vzdělání, mimo to ale působil v oblasti péče o zdraví i mnoho dalších osob, kterým stačilo pouze „řemeslnické vyučení“. Byli to chirurgové, ranhojiči, porodní báby, báby kořenářky, apatykáři apod. Mnoho lidí dávalo přednost ošetření právě u těchto osob namísto u vzdělaných lékařů. Jednak si lékaře nemohla většina lidí dovolit, jednak moc lékařů nebyla velká díky tehdejší úrovni znalostí, takže často nedokázali pomoci. Ve středověku byla řeč lékařské literatury latina, a i když se od 12. století setkáváme s lékařskými spisy psanými v německých dialekttech nebo ve francouzštině, národní jazyky se prosazovaly jen velmi pomalu. Navíc byly lékařské texty v národních jazycích určeny nižším stupňům léčebných řemesel, jako byli již zmíněni chirurgové nebo porodní báby. Například na našem území nemáme o povolání lékaře v době před založením pražské univerzity téměř žádné informace. Pravděpodobně již v nejstarších dobách našich dějin žily ženy, které znaly léčivou sílu bylin a dalších tehdy užívaných prostředků. Často byla těmto ženám přisuzována čarodějná moc. Graduovaní lékaři se pohybovali pouze v prostředí královského či biskupského dvora či u dvorů šlechtických. Tito lékaři byli vzděláváni od 13. století na italských a západoevropských univerzitách. Středověký lékař potřeboval zámožnou klientelu, aby dostával dary a honorář, případně další statky. Lékař však měl za povinnost léčit i chudé lidi – léčilo se ve špitálech, někteří nemocní pravděpodobně navštěvovali lékaře i u něj doma. Nejčastěji však docházel lékař do domu nemocných. Lékaři byli vzděláváni v chorobách kožních,

¹¹ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

¹² NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

¹³ Tamtéž.

nádorech, epidemiích, gynekologických onemocněních, ale nikoli v porodnictví, které měly v kompetenci porodní báby. Z dochovaných spisů je patrné, že lékařství nebylo ve středověku stále ještě považováno za plnohodnotnou vědu a většina lidí nepociťovala potřebu vyhledávat pro své problémy fundovaného lékaře. Základ tehdejší léčby tvořila fytotherapie (léčba rostlinnými léky), balneologie (lázně a zábaly), významná byla v té době prevence – to vše v mnohem větší míře než dnes. Sex měl v lékařských spisech jen medicínální význam, avšak radám, jak měla žena otěhotnět nebo jak by měl muž zvýšit svou potenci, se lékaři věnovali s mimořádnou péčí.¹⁴

Německá historička Edith Ennenová¹⁵ se zmiňuje i o existenci lékařek ve středověku. Na konci 14. a během 15. století působilo lékařek několik a z pramenů víme jmenovitě o třech konkrétních ženách, které provozovaly oční lékařství. Na univerzity však ženy neměly přístup; jednak bylo proti „přirozenému řádu“, aby žena studovala a nedržela se svých povinností, jednak bylo studium finančně nákladné, takže i pro dobře situované rodiny bylo vzdělání dětí významnou položkou v rozpočtu. Mimoto se dívkám muselo našetřit na věno. Chlapci tak měli přirozeně v možnosti se vzdělávat přednost. K tomu se přidával i další důvod – objevovaly se stížnosti na uvolnění mravů mezi studenty. Pro rodiče tak nebylo přípustné, aby posílali na univerzity dcery. Od sklonku 15. století se začala objevovat humanistická gymnázia, kam ale také dívky neměly přístup. Až do 20. století pak trval vývoj, kdy se vzdělání mužů a žen ubíralo zcela odlišnými cestami. Po roce 1500 také zmínky o lékařkách mizí z listinných pramenů.¹⁶ Přestože byly univerzity ženám uzavřeny, řada žen západní a jižní Evropy proslula svou učeností. Záznamů o těchto ženách se nám dochovalo jen málo. I bez univerzitního vzdělání však mohly získat řadu praktických dovedností a znalostí, právě například z oblasti porodnictví a léčení. Toto vědění ale stálo mimo uznávaný vědecký diskurz a v očích učenců se pohybovalo příliš blízko podezřelé magii. Na druhé straně to neznamenovalo, že někteří vzdělanci nepohlíželi na „ženské“ vědění se sympatiemi nebo se jím neinspirovali.¹⁷

¹⁴ NODL, M., ŠMAHEL, F., *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002.

¹⁵ ENNENOVÁ, E., *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ BŮŽEK, V., KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007.

2. VZNIK TZV. VĚDECKÉHO PORODNICTVÍ

Rozvoj medicíny zásadně ovlivnily zámořské objevy přelomu 15. a 16. století a přírodovědecké objevy především z 16. a 17. století. Nové poznatky a důraz na poznání skrze rozum se dostávaly do přímého rozporu se středověkým scholastickým učením. Renesance v medicíně stejně jako v umění a ostatních oborech znamenala znovuobjevení klasických řeckých a římských autorů, na druhé straně přišla se zásadními anatomickými poznatky a chirurgickými objevy. Postupně se začaly šířit lékařské knihy a studie, které odborně převyšovaly předchozí práce. Centrem rozvoje renesančního lékařství se staly nejprve italské univerzity, dále univerzity v dalších evropských zemích - ve Francii, Německu či Anglii. Významným mužem, který zaznamenal svá pozorování z oblasti lékařské vědy, byl Leonardo da Vinci. Je pravděpodobné, že prováděl tajné pitvy, díky nimž prozkoumal srdce a krevní oběh, popsal správné zakřivení páteře i tvar dělohy se správnou polohou plodu. Znamé jsou jeho anatomické kresby a kresby prvních topografických řezů lidským tělem. Mnoho z jeho objevů však zůstalo více než 300 let v zapomenutí. Rozkvět chirurgie byl paradoxně zapříčiněn válkami, při kterých získávali lékaři praktické zkušenosti přímo na bitevním poli. Věda se dostala znovu do popředí, ve výuce mediků postupně začalo převažovat klinické pozorování a praxe u lůžka nemocného. Byla tak nastolena cesta k organizovanému vzdělávání na akademiích a ke vzniku moderní medicíny.¹⁸

Celkový vývoj pochopitelně zásadně ovlivnil i porodnictví, přesto se porody v Evropě v naprosté většině případů odehrávaly doma za přítomnosti porodních bab a několika dalších žen až do počátku 18. století. Porod byl do té doby spíše sociální než lékařskou událostí. Muži se porodu účastnit dlouho nesměli. Až v letech 1730 – 1740 začal v Anglii růst veřejný zájem o porody a stále více žen požadovalo u porodu spíše lékaře než porodní bábu. Porodnictví se tak stalo běžnou součástí lékařské praxe. Do konce 18. století již téměř každý lékař v Anglii nabízel i odbornou pomoc při porodech. Ke spojení s chirurgií však došlo až ve stoletím následujícím.¹⁹

Tyto zásadní změny v porodnictví samozřejmě neproběhly bez problémů a „bojů“ mezi bábami a lékaři. Báby se pochopitelně snažily ubránit své živobytí a stavěly se proti tomu, aby do porodnictví muži zasahovali. Někteří lékaři naopak poukazovali na nevzdělanost bab a nutnost přinést do tohoto oboru nové anatomické poznatky. Proti tomu, aby se gynekologii a porodnictví věnovali muži, však brojili i mnozí lékaři a učenci. Anglický

¹⁸ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetřovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

¹⁹ Tamtéž.

spisovatel Lawrence Sterne také vyjadřoval svůj nesouhlas, aby do porodnictví vstupovali muži. Jak je vidět, svou roli hrál i naučený stud, pruderie a pokrytectví společnosti: „*A opravdu, muž-babička je obluda právě tak veliká, jako kentaur a jako chiméra... Hanebně se zlobím, když naše britské dámy tak málo tají to, co toliko jejich manžel má spatřiti, a dávají na to cizímu mužskému právě tak bez bázně hleděti, jako na svůj obličej. Jaký příklad dávají nám východní ženy v tomto směru!*“ ... „*Jaký je to asi ubožák, který zapomíná jaksi na své mužství a snížil se tak hluboce, že může přijati název babičky.*“²⁰

Ve Francii nabyli lékaři porodníci vážnosti až poté, když francouzský lékař Jules Clément vedl roku 1636 porod milenky Ludvíka XIV. a král ho poté zahrnul počtami. Jak to bývá, šířil se tento příklad dále k ostatním evropským dvorům a postupně i mezi nižší vrstvy. Vznikla tak skupina chirurgů, kteří se zabývali porodnictvím, tzv. *accoucheurs*. Ranhojiči z různých koutů Evropy pak byli posíláni k porodnickému vzdělání do Paříže nebo byli povoláváni pařížští porodníci.²¹

Antonín Doležal²², český lékař a porodník, uvádí, že 18. století již můžeme považovat za století vzniku vědeckého porodnictví. Právě v Anglii a Francii, dále pak v Nizozemsku a Prusku se přírodní vědy osvobodily od vlivů teologie nejdříve a anatomie a fyziologie se mohly plně rozvíjet. Porodnictví začíná být systematicky přednášeno učenci a porodníky, do porodní praxe čím dál více pronikají vzdělání lékaři a vyvíjejí se další chirurgické nástroje. Konečně dochází k propojení teorie a praxe. Byla to opět Francie, kde vzniklo první moderní zařízení určené k porodům pod lékařským dohledem, jehož součástí byla i porodnická škola. Na rozdíl od těchto zemí byl vývoj přírodních věd na území rakouské monarchie značně pozadu. Nové anatomické poznatky k nám pronikaly se zpožděním především kvůli náboženským a politickým nepokojům. Až doba osvícenství přinesla do porodnictví potřebné změny i na území rakouské monarchie.²³

²⁰ NEUMANN, S. K., *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II., 1999, str. 746.

²¹ Tamtéž.

²² DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

²³ Tamtéž.

3. VZDĚLÁNÍ PORODNÍCH BAB

3.1 Publikace určené porodním bábám

I přes náročnost poskytování pomoci při porodech se oficiální medicína porodnictvím téměř nezabývala. Činnost porodních bab se opírala zpočátku jen o praktické zkušenosti předávané z generace na generaci. Před vynálezem knihtisku byla většina literatury pro porodní báby nedostupná, ale ani počátek vydávání publikací neznamenal výrazný krok směrem vpřed. Autory knih byli většinou lékaři, kteří sami porod nikdy neviděli, měli jen teoretické znalosti, ne praktické zkušenosti. Až později sepisovali knihy i chirurgové znalí praxe. Druhým problémem bylo vysoké procento negramotných porodních bab. Dlouho se vycházelo ze spisů hippokratovské školy. K základním dílům oboru patřilo *De arte obstetrica morbisque mulierum* (O umění porodnickém a nemocech ženských), jehož autorem je Soranus z Efesu (98 - 138). Kniha pojednává o porodnictví a péči o novorozence a je pokládána za jednu z nejlepších antických prací oboru. O čtyři sta let později napsal německý lékař a apatykář Eucharius Röslin (Roesslin či Rosslin) knihu *Der Swangern Frawen und Hebammen Rosegarten* (Těhotných žen a bab zahrada růžová). Stala se velmi populární, byla přeložena do většiny evropských jazyků a dočkala se kolem sta vydání. Upravený překlad Röslinova spisu *Zprawa o nauczenie zienam tiehottnym a Bábám pupkorzezným netoliko prospiešsna, ale také potrzebna* vyšel v Mladé Boleslavi roku 1519.²⁴

Der Swangern Frawen und Hebammen Rosegarten byla první tištěnou učebnicí pro porodní báby. I přes svoji popularitu byla po odborné stránce na nízké úrovni. Pro gramotné porodní báby však byla přínosem díky lidové formě, jakou byla napsána a kromě zkrácených informací o polohách plodu a dalších, zde bylo možné nalézt i užitečné rady, například jak správně při porodu tlačit, dietetické návody apod. Röslin ostře a zcela namísto odsoudil tehdejší porodnictví. V této době neexistovaly porodnické školy pro porodní asistentky a lékaři užívali vražedné operace, při kterých čtvrtili plod na kusy. Vzhledem k existenci mnoha dalších léčebných postupů, neměl pro ně Röslin přílišné pochopení. Jeho „Růžová zahrada“ byla určena jednak porodním babičkám, ale také těhotným ženám. Ve dvanácti kapitolách popisuje plod a jeho umístění v děloze, zabývá se průběhem porodu, jak je možné ženám při porodu pomáhat, jaká léčiva učiní porod lehčí, dále se zabývá těžkými porody, komplikacemi, vypuzením mrtvého plodu z těla, kojením

²⁴ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetrovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

či způsoby zacházení s novorozencem. Dílo čerpá poznatky z řeckých a římských pramenů, především ze Sorana.²⁵

V roce 1558 vychází u Jana Günthera v Olomouci *Kniha lékařství mnohých o stavu manželském potřebných těhotných žen, a porodních bab různá zahrádka. Doktor Eucharius Reslin, lékař někdy městský v Frankfurtu, Lékařství ženská Doktor Jan Kuba. O tajnostech ženský Albertus Veliký, O nebezpečných případnostech těhotných žen Ludvík Bonatiolus. O chování dětí Bartolmej Merlinger.* V roce 1615 vyšla kniha *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzácnosti a nebezpečném kříži, kdo jej na ně a proč vzkládá: a ony v něm chovají a čím těšiti mají: Spis krátký, vnově složený všem počestným matronám ku potěšení od kněze Havla Žalanského, služebníka církve boží u sv. Jilji. S povolením vrchnosti, vytištěno v Novém městě Pražském u Daniele Karle z Karlšperga. Léta Páně 1615.* I tyto spisy se těšily popularitě a byly vydávány opakovaně. Vědeckou úrovní se vymyká publikace vydaná v Benátkách roku 1595 *La commare* (Porodní bába), jejímž autorem je Scipione Mercurio (1540 – 1615). Kniha je založena na dobré morfologii, má kvalitní ilustrace; poprvé je zde vyobrazen císařský řez a konkrétní poloha rodičky.²⁶

3.2 Publikace psané ženami

První učebnice napsaná ženou se objevila roku 1609 v Paříži a její autorkou je Louise Bourgeois Boursier, která byla osobní porodní asistentkou Marie Medicejské. Během 17. století bylo vydáváno stále více publikací, jejichž autorkami byly porodní báby. Vzhledem k tomu, že dlouho neexistovalo pro porodní pomocnice ucelené vzdělání, sloužily tyto knihy a učebnice jako rádce. Roku 1671 vydala další učebnici pro porodní báby Jane Sharp, která zdůrazňovala kromě způsobu vedení porodu i povinnost porodní báby pečovat o novorozence, naučit ženu kojit a starat se o dítě. Německá porodní bába Justine Dittrich Siegemundin vydala roku 1690 učebnici porodnictví *Einhöst-nöthiger Unterricht, Von schweren und unrechtstehenden Geburten*, ve které se zabývá těžkými a složitými porody. Justine Siegemundin objevila dvojitý hmat, jehož pomocí dokázala změnit příčnou polohu dítěte na polohu nožkami a tím umožnila jeho porod. Kniha s bohatými ilustracemi (především dítěte v děloze) se stala velmi populární.²⁷

²⁵ VRÁNOVÁ, V., *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

²⁶ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

²⁷ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetřovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

3.3 Veřejné vzdělávání a přezkušování porodních bab; vznik porodních škol

Nevzdělanost porodních bab vyvolávala stále častěji nutnost jejich přezkušování. V Rakousku se konala taková zkouška již v 15. století; zkoušející však sami v životě u porodu nebyli a nebylo jasné, co vlastně mají zkoušet. Všeobecnou praxí dlouho zůstávalo, že babictví se mladší ženy učily od zkušenější báby. Čím dál více byl také vyvíjen tlak na to, aby právo učit babictví měly pouze aprobované ženy. Všeobecná úroveň bab byla vyšší ve městech než na vesnicích. Z Německa z tohoto období se nám také zachoval nejstarší záznam o přísaze porodních bab. Požadavky uvedené v přísaze se shodují se Soranem a s církví. V Anglii byly na počátku 16. století stanoveny legální podmínky pro výkon profese porodní báby. Každá porodní bába musela mít licenci k provozování ručních umění a musela být prověřena biskupem. Pokud by pracovala bez licence, měla být potrestána, v nejhorším případě i vyloučením z církve. Přesto však mnoho bab bez licence pracovalo. V Německu se školení porodních bab zavádělo asi od poloviny 17. století. K obdobným změnám ale docházelo po celé Evropě a vycházelo i čím dál více publikací shrnujících poznatky z oblasti porodnictví a péče o novorozence. Ve Francii byly nevzdělané porodní báby školeny pomocí výuky v kurzech, které pořádala Madame Angélique Margaritte Boursier de Courday (1712 – 1794). Je autorkou *Abrégé de l'art des accouchemens* (Umění porodnické ve zkratce). Výuka probíhala převážně teoreticky, z části na fantomech, u kterých musely posluchačky odříkávat pravidla.²⁸

O vzdělání porodních bab a nutnosti jejich přezkušování se zmiňuje také německý historik a antropolog Richard Dülmen²⁹: „*Porodní báby byly často starší, většinou znalé a vzdělané ženy, jejichž umění čerpalo z tradice a dlouholetých zkušeností. Jejich znalosti zpravidla postačovaly pouze u normálních porodů, v případě velmi častých komplikací však byly většinou bezmocné. I když spouště nářků na špatné porodní báby především z úst lékařů nemusíme zase tak bez výhrad věřit, narážely jejich schopnosti zcela jistě na určité hranice...*“ „*Hlavní příčinu velké úmrtnosti matek a novorozeňat společnost spatřovala v nešikovnosti porodních bab, právě proto se v této oblasti vyžadovala obzvlášť přísná kontrola. Dohled nad nimi měly ve městech 16. a 17. století nejprve převzít počestné ženy, od 18. století se musela každá porodní bába podrobit oficiálnímu přezkoušení před lékařským grémiem.*“ „*Ačkoli se ve vzdělávání porodních bab až do konce 18. století ve*

²⁸ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetrovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

²⁹ DÜLMEN, van R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl II.: Vesnice a město*. Praha: Argo, 2006.

stále větší míře prosazovaly vědecké znalosti (...), kladl stát nadále velký důraz na morální způsobilost.“³⁰

V Čechách se porodní báby krátce vzdělávaly v kurzech při Univerzitě Karlově po jejím založení v roce 1348, poté však zůstávaly až do doby tereziánských reforem neškolené. Porodní babičky, které chtěly působit ve třech pražských městech, měly být zkoušeny podle reskriptu z roku 1651 na univerzitě vedle doktorů medicíny, chirurgů a lékárníků. Zkoušky však díky tehdejší nízké úrovni znalostí neměly velký význam, ale na druhé straně pomáhaly vytlačovat přetrvávající škodlivé pověry. Nástup Marie Terezie na trůn měl velký vliv na zdravotnictví a tím i porodnictví na našem území. Marie Terezie uskutečnila mnohé reformy, které měly za úkol vylepšit stávající poměry. V polovině 18. století byly podmínky, ve kterých porodní báby žily, velmi bídné. Obvykle se jednalo o nevzdělané ženy, vdovy, které neuměly číst ani psát a pomoc při porodech pro ně byla jedinou možností výdělku, pokud nechtěly žebrať. Odměna za tuto práci ale byla nepatrná. Marie Terezie povolala z Holandska dr. Gerharda van Swieten, který rozpoznal neuspokojivý stav rakouského zdravotnictví a začal pracovat na vylepšení porodnické péče. Na základě dekretu z roku 1745 začala být porodním babičkám přednášena anatomie. Výuka mimo jiné probíhala i prakticky pitváním mrtvých žen. Období osvícenství bylo v Čechách mezníkem v historii babictví. Všechna opatření a nařízení přijatá v této době nebyla sice ihned uplatňována, ale další vývoj byl na nich založen. I po zavedení povinného školení porodních bab na lékařských fakultách v 18. století, zůstávalo především na venkově mnoho bab bez patřičného vzdělání. Porodní báby byly ale i přes svou nevzdělanost žádány o rady i v jiných případech, než byly porody samotné. Jejich praktický význam tak byl pro zdraví populace větší než malý počet graduovaných lékařů.³¹ Velký význam mělo vydání Generálního zdravotního řádu pro české země roku 1753 a o rok dříve vydání podobného řádu pro Moravu. Řád mimo jiné stanovoval požadavky na porodní báby: báby měly být čestné, neměly pít alkohol, měly přivolat lékaře při komplikovaném porodu a bylo jim přísně zakázáno předčasně vypuzovat plod a podávat rodičce jakékoli léky. V závěru řádu se babičky přísahou zavazovaly k provedení křtu v případě ohrožení života dítěte.³²

V průběhu 1. poloviny 18. století probíhaly akademické instruktážní kurzy pro studující babictví již prakticky po celé Evropě. Konaly se v lékařských školách či nemocnicích -

³⁰ DÜLMEN, van R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl II.: Vesnice a město*. Praha: Argo, 2006, str. 234

³¹ SEDLÁČKOVÁ, R., *Historie babictví v Čechách a na Moravě*. Brno: Ústav pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků v Brně, 1973.

³² NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

v Leydenu (1725), v Edinburghu (1739), ve Vídni (1748). V těchto centrech probíhala výuka porodních bab a filiistrů, tj. mediků a budoucích chirurgů. Od 18. století byla také postupně zaváděna výuka porodnictví na lékařských fakultách.³³

3.3.1 Hôtel Dieu

Roku 1630 byl v Paříži zřízen Hôtel Dieu, nemocnice s porodnicí. Toto zařízení poskytovalo útočiště chudým rodičkám a znamenalo již počátek procesu, během něhož se zrodilo moderní porodnictví. Poměry, které panovaly uvnitř, však byly otřesné. Na jedné posteli zde leželo často až 5 žen, které trpěly venerickými a infekčními chorobami, pravidelně byla přítomna horečka omladnic. Na chirurgickém oddělení leželi pohromadě mrtví pacienti s těmi, kteří se chystali na operaci a ti hleděli na pacienty operované za nelidského řevu bez jakékoli narkózy. Na druhé straně zde vzniklo první porodnické oddělení svého druhu, školení chirurgové byli voláni ihned k počátku porodu a postupně tak v Hôtelu Dieu vznikala skutečná porodnická věda, která se poté šířila do celé Evropy. Namísto zmenšujících operací³⁴ byly zaváděny šetrnější metody, prováděly se obraty a extrakce, vznikly zde i první modely porodnických kleští. Teorie porodního procesu se konečně setkávala s praxí.³⁵

S porodnickým oddělením byla také spojena škola pro porodní báby. Porodní báby zde vyučené patřily k nejuznávanějším v celé Francii. Kurz zde probíhal 3 měsíce – prvních 6 týdnů zahrnovalo pouhé pozorování, poté již mohly samy vést porod pod dozorem vrchní porodní asistentky. Okolo roku 1670 je vedla vrchní porodní asistentka Margarite Du Tertre.³⁶

V Hôtelu Dieu rozvinul svou kariéru zakladatel oboru porodnictví Francois Mauriceau (1637 – 1709). Za svůj život zde byl přítomen u několika tisíců porodů včetně porodů komplikovaných. To mu umožnilo zanechat po sobě rozsáhlé dílo. Jeho publikace *Des maladies des Femmes grosses et accouchés* (Nemoci těhotných a rodících žen) byla

³³ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetřovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

³⁴ Zmenšující operace byly užívány již od starověku a sloužily k vybavení plodu z těla rodičky v případě nepostupujícího porodu či v případě mrtvého plodu pomocí k tomu určených nástrojů. Užívala se například dekapitace, rozčlenění plodu, perforace hlavičky apod. Prvořadé bylo zachránit život matky. DOLEŽAL, A., *Porodnické operace*. Praha: Grada Publishing, 2007.

³⁵ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

³⁶ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetřovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

přeložena do většiny evropských jazyků a opakovaně vydávána. Francois Mauriceau patřil k první generaci chirurgů, kteří se specializovali na porodnictví.³⁷

³⁷ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

4. HISTORIE PORODNÍ PRAXE A SOUVISEJÍCÍCH ZVYKLOSTÍ

4.1 Pravěk

Lékařství a ošetrovatelství procházelo za dobu své existence vývojem od primitivních metod až k modernímu způsobu léčby. Svůj počátek mají v magii, zaříkávání, ve víře v demony, které nemoci vyvolávají nebo je naopak dokáží uzdravovat. Vznik náboženství vykládal problematiku zdraví a nemoci jako dílo bohů. Vyšší moci přisuzovali lidé odjakživa vše, co si nedokázali vysvětlit, takže se léčivá moc soustředila do rukou šamanů a kněží, kteří vyháněli demony z těla a věnovali se jejich usmiřování. Kouzelník či šaman byl povoláván nejen v případech, aby napomohl uzdravení, ale také proto, aby proběhl zdárně porod a narodilo se zdravé dítě či aby zajistil dobrý posmrtný život umírajícím. Tito primitivní šamani využívali kouzel, ale především rituálů, které mají na pacienta významný sugestivní vliv.³⁸

Babictví nepochybně vzniklo již v pravěku. Předpokládá se, že vývoj postupoval od svépomoci při porodu přes pomoc příbuzných žen až po přítomnost žen s porodními zkušenostmi. V této době byly přírodní podmínky velmi tvrdé a délka života lidí krátká (u žen kratší než u mužů, pravděpodobně díky reprodukci). Nepotvrdilo se, že by existoval tzv. „zlatý věk“, kdy lidé byli zdraví a ztepilí, naopak archeologické nálezy svědčí o opaku. A za druhé - pokud by „zlatý věk“ existoval, nerozvinul by se tak rozsáhlý kult mateřství, který ještě dodnes (i když v modifikovaných formách) přežívá.³⁹ Mezi archeologické nálezy z této doby patří hroby dětí, dvojhroby matek s novorozenci; nalezeny byly i kostry s patologickými formami pánve - předpokládá se proto, že ztráty při porodech byly velké. Tyto nálezy a doložená existence kultu mateřství dokazují, s jakými obavami byla reprodukční činnost spojena. Kulty mateřství oslavovaly mimo jiné plodnost žen. Důkazem jsou nalezené plastiky tzv. Venuší (u nás nejznámější je její nález v Dolních Věstonicích - Věstonická Venuše) se zdůrazněnými znaky plodné ženy - široké boky, velká prsa a břicha.⁴⁰ Takové ženy byly v pravěku uctívány, protože lidé již tenkrát poznali, že ženy se širokými boky (tj. s prostornou pávní) dobře rodí děti. Kromě sošek stojících žen byly nalezeny i sošky žen v podřepu - pravděpodobně naznačující jednu z

³⁸ RŮŽIČKA, R., *Medicína dávných civilizací*. Olomouc: Poznání, 2004.

³⁹ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

⁴⁰ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

nejstarších porodních poloh. Sošky, amulety, nejrůznější magické úkony a modlitby měly zajistit zdárný průběh porodu.⁴¹

4.2 Starověk – první písemné doklady o porodnictví

Ve starověkých civilizacích bylo zdraví považováno za privilegium udělované bohy za náboženskou poslušnost. Naopak nemoc byla trestem za provinění proti bohům. Výjimku z tohoto způsobu myšlení tvoří čínská medicína, která náboženským vlivům podléhala nejméně a nemoci vysvětlovala porušováním hygienických pravidel. Obecně přinesly starověké civilizace řadu konkrétních anatomických znalostí o funkci a složení lidského organismu, o účinné léčbě mnoha nemocí a byla uskutečňována i první veřejná zdravotnická opatření. V průběhu starověku se postupně přestalo na nemoci pohlížet jako na trest bohů nebo důsledek působení démonů.⁴²

Lékařství starověkého Řecka vycházelo ze starověkých medicínských škol (především ze školy egyptské) a rozvinulo ho do podoby, kterou můžeme považovat za základ evropské medicínské tradice. Zpočátku bylo lékařství pod vlivem mytologie stejně jako u dalších starých civilizací. Schopnosti léčit byly připisovány různým bohům. Postupně se však v řecké medicíně prosadila racionalita, byl vypracován systém výuky budoucích lékařů. Kvalita lékařů však velmi kolísala, protože každý, kdo se cítil schopen léčit, se mohl učít lékařem.⁴³

Existence porodních bab je písemně doložena ve starém Egyptě, v Řecku a v Římě, ale např. i u Aztéků a Inků, Číňanů a Japonců. Porodnictví bylo spjata s modlitbami, magickými úkony a s náboženstvím a úroveň medicínských znalostí nebyla vysoká. Délku gravidity určovaly chrámové věštkyňe, ze kterých se pravděpodobně vyvinul stav porodních pomocnic. Pomocnice musely respektovat bohy. Na druhé straně se již dařilo shromažďovat užitečné poznatky, které zdárnému porodu napomáhaly. Setkáváme se již s farmakologickým ovlivněním porodu, užívány jsou tzv. byliny těhotných. Nejstarší porodní polohou byla poloha vzpřímená nebo vkleče. Užívaly se také porodní stolice k opoře předloktí, aby bylo možné maximálně zapojit břišní lis. Z Egypta se zachovalo mnoho porodnických znalostí na papyrusech, známý je Ebersův papyrus z roku 1550 př. n. l., který pojednává o porodnictví a gynekologii. Popsána je zde diagnostika gravidity,

⁴¹ VRÁNOVÁ, V., *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

⁴² RŮŽIČKA, R., *Medicína dávných civilizací*. Olomouc: Poznání, 2004.

⁴³ Tamtéž.

zkouška moči na graviditu, zjišťování pohlaví plodu, známý byl v Egyptě obrat plodu z příčné polohy na nožku. Ženy se mohly uchýlovat k porodu do speciálních místností zřizovaných při chrámech. Medicína byla všeobecně v rukou lékařů mužů, ale porodnictví bylo přenecháno málo vzdělaným ženám. I přes znalosti, které Egypťané v této době o gynekologii měli, soustředily se pomocnice při porodu na modlitby a ochranná božstva namísto odborné pomoci. Vyšší stupeň úrovně porodnictví nalézáme u starých Indů, kteří měli poměrně dobré anatomické a fyziologické znalosti. Popsali pánev, správný tvar i uložení dělohy, známky těhotenství a blížícího se porodu, popisují i porodnické operace. Poprvé se u nich objevuje zmínka o muži-lékaři u porodu. Vysokou úroveň porodnictví měla kultura Číňanů i Japonců. V Číně se o rodičky staraly odborně vzdělané ženy, protože nebylo možné, aby se žena svlékla před mužem, ani před mužem-lékařem. Také Číňané znali některé porodnické operace, mj. i císařský řez. V Číně a Japonsku rodily ženy vkleče a ve vzpřímené poloze rodí ve většině případů dodnes. V Japonsku byla také věnována zvláštní péče porodu placenty, užívaly se zvláštní nástroje k přerušení pupečníku. Rodičky mohly také rodit ve zvláštních domech při chrámech, odejít však mohly až tři týdny po porodu.⁴⁴

4.2.1 Úroveň anatomických a gynekologických znalostí ve starověkém Řecku

Také v Řecku se stejně jako ve většině starých kultur zabývali medicínou obecně pouze muži a výjimku tvořilo jen porodnictví, kde se uplatňovaly porodní báby. Lékař byl volán jen ve složitých případech. K činnostem porodní báby zde patřilo i odkládání a usmrcování novorozeňat, protože bylo žádoucí, aby se narodil jen chlapec. Dcery znamenaly přítěž.⁴⁵ Ze starověkého Řecka se nám dochovalo nejvíce písemných záznamů a můžeme tak říci, že základy evropského porodnictví leží na antických poznatcích. Porodní praxi zde vykonávaly již zmíněné báby pupkořezné (*omphalotomei*). Medicínské poznatky o anatomii a fyziologii nebyly na vysoké úrovni, některé byly postaveny na mylných názorech. Rozšířený byl mýtus, který poprvé vyslovil lékař Epicharmos (550 - 460 př. n. l.), že novorozenci narození v osmém měsíci nepřežívají, zatímco novorozenci narození v měsíci sedmém, mají na přežití šanci vyšší. Tento názor přetrval po staletí. Jasná nebyla ve starověkém Řecku ani představa o vzniku oplození. Předpokládalo se, že lidská děloha je dvourohá stejně jako u zvířat a že pohlaví dítěte záleží na tom, zda se semeno z pravého či

⁴⁴ VRÁNOVÁ, V., *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

⁴⁵ RŮŽIČKA, R., *Medicína dávných civilizací*. Olomouc: Poznání, 2004.

levého varlete dostane do shodného rohu dělohy - tak údajně vznikali hoši nebo zda se dostane do rohu opačného - tak měly vznikat dívky. Kleophanes (kolem 4. stol. př. n. l.) zastával názor, že z pravého varlete vznikají chlapani, z levého dívky. Lékařské vzdělání získal i Aristoteles (384 - 322 př. n. l.), který je díky části svých spisů řazen k hippokratovské škole. Také on podléhal některým omylům, na druhé straně správně vysvětlil polohu plodu hlavičkou dolů, důležitost podvazu a odstřížení pupečníku apod.⁴⁶

Největším starověkým lékařem vůbec byl Hippokrates (460 - 370 př. n. l.). Je také jediným porodníkem a gynekologem klasického Řecka, jehož spisy se zachovaly.⁴⁷ Díky jeho škole bylo za několik generací sepsáno mnoho informací o tehdejším porodnictví a učení vycházející z těchto poznatků bylo základem výuky lékařství po celý středověk a přetrvalo ještě do 18. století. Spisy Hippokrata a jeho školy obsahují vynikající zobrazení fenoménů, ale znalosti anatomické a fyziologické jsou uváděny bez velkých detailů. Tyto poznatky byly ve starověku stále malé a bránily hlubšímu pochopení medicíny. Děloha byla vždy uváděna v plurálu, protože se předpokládalo, že je dvourohá stejně jako u zvířat. Kromě přetrvávajícího přesvědčení, že plody narozené v sedmém měsíci mají příznivější diagnózu přežití než plody narozené v měsíci osmém, existovala i představa o jiném časovém vývoji chlapců a děvčat. Hippokrates znal příčiny potratu – malá děloha, obsah bez plodu, otevřené hrdlo; věděl o škodlivosti otřesů. Za příčinu porodu považoval hladovění plodu. Rodilo se na porodnickém stole nebo na posteli. Známý byl obrat plodu, používaly se porodnické nástroje. Především nástroje jako nůž, kleště (nejedná se ještě o porodnické kleště) či hák bylo nutné užívat při nepostupujících porodech k rozčtvrcení a vyjmutí plodu. Život matky měl přednost před životem dítěte.⁴⁸

Velký význam pro rozvoj starověkého porodnictví měla alexandrijská akademie, kde Ptolemaios (322 - 283 př. n. l.) založil Museion, který se stal střediskem řeckého lékařství. Budoucí lékaři se zde učili i za pomoci anatomické pitvy na lidech. Alexandrijská škola shromáždila mnoho poznatků z oblasti porodnictví a mnoho anatomických znalostí. Její zánik pak znamenal počátek doby úpadku tohoto oboru.⁴⁹ Kolem roku 300 zde působil Hérophilos z Chalkedónu, který se věnoval i porodnictví. Jako příčinu nepostupujícího porodu uvádí příčné polohy, nedokonalé otvírání děložního hrdla, neprotržený vak blan,

⁴⁶ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

⁴⁷ Hippokrates a jeho škola shrnují porodnické zkušenosti ve spisech: Aforismoi (Aforismy), Peri gynakeies fysios (O povaze ženy), Peri aforon (O neplodnosti), Peri hyperkyesios (O superfetaci).

⁴⁸ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

⁴⁹ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

smrt plodu apod. Ve 2. stol. n. l. je jeho činnost příkře odsuzována církevním otcem Tertullianem.⁵⁰

Pro celou antiku bylo typické vzývání bohů a především bohyň v průběhu porodu, ale i v souvislosti s otázkami reprodukce. Ochranná božstva nahradila kult Venuší. Propojenost náboženství s porodnictvím byla trvalá. Lidé projevovali svoji vděčnost bohům, pokud se jim narodilo vytoužené dítě. Plodnost byla vysoce ceněna, naopak neplodné ženy žily v hanbě a posměchu. Časté bylo ekonomické zvýhodňování rodin s dětmi ze strany státu, které nalezneme kromě Řecka i u Římanů.⁵¹

4.2.2 Řecká žena, rodina a porod

Ženy v Řecku neměly žádná politická práva (přestože v době minojské a homérské si ještě držely důležitou úlohu), ale obvykle s plnou autoritou vládly domu a domácím otrokům. Dívky se nemohly svobodně stýkat s muži, musely se zdržovat především doma v pokoji, který byl pro ně určen, tzv. *gynaikeion*. I vdané ženy opouštěly zřídka dům – neslušelo se, aby se počestné ženy vystavovaly zrakům mužů. Nevybíraly si samy ani manžela; to za ně činil otec, jiný mužský člen rodiny či poručník, nebyl-li otec naživu. Cílem manželství ve starém Řecku byly samozřejmě děti, především pak synové. Mužští potomci měli být pokračovateli rodu a měli zajistit otcí kult, který také on prokazoval svým předkům a který měl zajistit štěstí zemřelých na onom světě. Důvod k plození dětí tak byl spíše náboženský a sociální.⁵² Kontinuita kultu musela být zachována, pokud kult zanikl, zanikla i rodina. Dívka nemohla rodině pokračování kultu zajistit, protože v den svatby se zřekla kultu svého otce a přijímala náboženství rodiny manžela. Protože bylo natolik důležité, aby z manželství vzešly děti, bylo považováno za správné sňatek zrušit, pokud byla žena neplodná. Rozvod byl v takovém případě považován za správný, možná dokonce i za povinný. Pokud bylo manželství neplodné vinou muže, musel ho nahradit bratr nebo jiný příbuzný, který měl s ženou pohlavní styk. Děti takto narozené pak byly považovány za děti manžela.⁵³

Řecká manželství byla málo plodná. Pro tento fakt se uvádějí dva důvody – za prvé mohl manžel vyhledávat sexuální uspokojení kdekoli mimo manželství a za druhé neměli Řekové mnoho potomků z důvodu chudoby či sobectví, aby se rodinný majetek nemusel dělit na příliš mnoho dílů. Nadměrnému množství potomků se Řekové bránili buď

⁵⁰ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² FLACELIERE, R., *Život v době Periklově*. Praha: Odeon, 1981.

⁵³ COULANGES, de F., *Antická obec*. Praha: Sofis, 1998.

prostřednictvím potratů, nebo odkládáním novorozenců, přičemž oba způsoby byly ve většině případů považovány za zákonné. Žena musela mít k potratu souhlas manžela, v opačném případě byl považován za nezákonný. Co se týče zbavování se novorozených dětí, panovalo ve starém Řecku značné pokrytectví – zabít již narozené dítě bylo zakázáno zákonem, ale nechat dítě zemřít hladu a na nedostatek péče se tolerovalo. Děti tak byly odkládány venku v hliněném hrnci nebo v nádobě, která jim měla sloužit jako hrob. Odloženého dítěte se mohl někdo ujmout a vychovat ho.⁵⁴

Při porodu byly řecké ženy obklopeny ostatními ženami z domu a byla také přítomna *maia* – která obvykle přestřihávala pupeční šňůru. Lékař se, jak již bylo řečeno, přivolával jen v těžkých případech. Dům byl před porodem vymazán smolou, protože porod představoval poskvrnění pro matku i pro celou domácnost a smůla měla před tímto poskvrněním chránit. Po narození dítěte se nad dveře domu pověsila buď olivová ratolest (narodil-li se chlapec) nebo vlněná páska (narodilo-li se děvče). Tak i sousedé věděli, že se narodilo dítě i jakého je pohlaví. Pátý nebo sedmý den po narození dítěte se konal rodinný svátek *amfidromie*, při kterém se očišťovala matka a všechny osoby, které se při porodu poskvřily. Dítě bylo tímto obřadem přijato do společenské skupiny. *Amfidromia* znamená „běh kolem“ - s dítětem se při tomto svátku mimo jiné běhalo kolem krbu za přítomnosti celé rodiny. Po tomto obřadu již otec neměl právo se dítěte zbavit. Desátý den po narození se členové rodiny znovu shromáždili, vykonali oběť a uspořádali hostinu. Při této příležitosti dostalo dítě jméno – chlapcům se dávalo obvykle jméno dědečka z otcovy strany. Příbuzní přinesli pro dítě dary a amulety. Od tohoto dne byla matka považována za očištěnou a mohla se účastnit stejných činností jako dříve.⁵⁵

O konání *amfidromie* se zmiňuje také de Coulanges: „*V tento den otec svolal rodinu, přivolal svědky a obětoval svému ohništi. Dítě bylo představeno domácím bohům. Žena je nosila v náručí a oběhla s ním několikrát posvátný oheň. Tento obřad měl dvojí účel. Především očistit dítě – tzn. odstranit poskvřnu, kterou staří přisuzovali těhotenství vůbec – a poté je zasvětit domácímu kultu. Od této chvíle bylo dítě přijato do jakési svaté společnosti a do malé církve, které říkali rodina.*“⁵⁶

Ženy ve Spartě neměly svobodu pohybu tak omezenou jako Athéňanky, ačkoli i u Athéňanek záleželo na postavení. Chudší ženy měly větší možnost pohybu na veřejnosti než ženy vyššího postavení, které se musely zdržovat v domě a chránit před pohledy cizích mužů. Ve Spartě bylo dovoleno starému manželovi, aby své ženě přivedl mladého muže,

⁵⁴ FLACELIERE, R., *Život v době Periklově*. Praha: Odeon, 1981.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ COULANGES, de F., *Antická obec*. Praha: Sofis, 1998, str. 52.

aby měl od ní zdravé dítě. Každý novorozenec ve Spartě byl ukázán stařešinům kmene, kteří nemluvně ohodnotili a pokud nebylo dostatečně silné a vzrostlé, posílali jej do propasti poblíž pohoří Taygétu. Zdraví novorozence se zkoušelo mj. i pomocí ledové vody či moče.⁵⁷

4.2.3 Úroveň anatomických a gynekologických znalostí ve starověkém Římě

V Římě bylo považováno povolání lékaře za nízké. Římané si po dobu dlouhých šest století vystačili s modlitbami, zařikáváním, obětními, hádáním haruspiků a augurů apod. Lékaři a porodní báby přicházeli na území římské říše z Malé Asie, Řecka či Egypta a často to byli otroci a otrokyně. Na druhé straně se samozřejmě i v Římě našli vzdělanci, kteří se lékařstvím zabývali a svoje poznatky sepsali. Aulus Cornelius Celsus (kolem 30 př. n. l. - 50 n. l.) přeložil Hippokratovy spisy a sám se lékařstvím zabýval, ač lékařem nebyl. Jeho spisy byly objeveny roku 1426 papežem Mikulášem V. (1397 – 1455) a podle nich se přednášelo a zkoušelo na středověkých univerzitách. V jednom z osmi svazků díla *O věcech lékařských* se věnuje porodnictví a gynekologii. Ze spisu je patrné, že také v Římě se muži účastnili porodů jen v případě patologického průběhu. Celsus popisuje obrat (*versio*) u poloh příčných na hlavičku nebo nožky. Obrat byl poté na dlouho zapomenut a objevil jej znovu francouzský chirurg Ambroise Paré v 17. století. Popisuje také dekapitaci hlavičky u komplikovaného porodu a užití háků.⁵⁸

Zcela výjimečnou osobností této doby byl již zmíněný starověký porodník Soranos (Soranus) z Efesu (98 - 138). Soranos byl jedním z prvních praktických porodníků a v dějinách porodnictví zaujímá významné místo. Jeho spisy se věnují lékařství všeobecně, ale právě části o porodnictví a pediatrii mají největší význam - například jako první správně označil tvar dělohy jako baňkovitý namísto dosavadních představ o děloze dvourohé. Od dělohy také odlišil pochvu, rozeznává (i když ne zcela jasně) blány plodové – chorion a amnion. Popisuje dále průběh těhotenství, těhotenské potíže, polohy plodu. Koitus v těhotenství považuje za škodlivý a umělý potrat je podle něj přijatelný jen z medicínských důvodů. K jeho vyvolání doporučoval například pouštění žilou či jízdu na voze s otřesy. U operací varuje před ostrými nástroji, aby porodní pomocnice neporanila dělohu. Popisuje též zmenšující operace, pokud se při porodu nezdařil vnitřní obrat. Z vybavení, kterým disponovaly porodní báby, popisuje těhotenský stůl – porodnické

⁵⁷ FLACELIERE, R., *Život v době Periklově*. Praha: Odeon, 1981.

⁵⁸ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

křeslo. U tučných žen doporučoval porodní polohu na kolenou. Zabývá se však i menstruací, početím, znaky hrozícího potratu, záněty dělohy, kapavkou, karcinomy atd. V jeho díle jsou prakticky shrnuty tehdejší představy o gynekologii a porodnictví.⁵⁹

O konkrétních zvycích u porodu se nám zachovala zpráva z přírodovědné encyklopedie „*Historie naturalis*“, jejímž autorem je římský filozof Plinius Maior (23 – 79). Plinius popisuje lidové zvyky jako například nakuřování spálenými ledvinami hyen, které mělo usnadnit porod. Lehký porod měla zaručit i pravá noha hyeny položená na stehno rodičky, naopak levá noha mohla rodičce způsobit smrt. Bolestí mělo ženu zbavit pití mléka od svině smíchané s medem, „semeno“ housera nebo děloha lasičky. Na stehna rodičky se dále pokládala například placenta psa nebo hadí kůže, pod nohy rodičky se dávalo pero supa. Ženy v Římě rodily stejně jako řecké ženy doma a dostávalo se jim velmi osobní péče.⁶⁰

Velkou lékařskou autoritou byl Galenos z Pergamu (129 – 199). Galenos se nezabýval přímo porodnictvím, ale rozpracoval Hippokratův odkaz a sám sepsal vynikající anatomická pozorování, i když také stejně jako jeho současníci podléhal mnohým omylům. Ženy považuje oproti mužům za méněcenné, jsou menší a jejich tělo je měkké, zaostalé na dětském vývojovém stupni. Menstruaci vysvětloval tím, že ženy fyzicky nepracují a nepohybují se na čerstvém vzduchu, takže musejí vyloučit nespotřebovanou krev. V případě těhotenství byl podle něj z této krve živěn plod. Děloha měla podle něj čtyři činnosti: první sloužila k přijetí semene při koitu, druhá udržovala plod v těhotenství, třetí zajišťovala výživu plodu, čtvrtá sloužila k vypuzování krve za menstruace, potratu a porodu. Některé omyly opakuje po svých předchůdcích: sedmiměsíční novorozenec má podle něj větší šanci na přežití než novorozenec narozený v měsíci osmém, za škodlivý považuje v průběhu těhotenství koitus. Jeho spisy byly hojně užívány ke studiu na lékařských fakultách mezi 14. a 17. stoletím.⁶¹

V době císařství byla Augustem zavedena mnohá opatření k podpoře rodin, protože porodnost dramaticky klesala. Augustus si uvědomoval, že rodina je základem státu a zavedl vysoké daně pro neženaté muže a naopak rodiny podpořil přídavky. Na jedné straně se na poklesu porodnosti podílel styl života zbohatlých Římanů, kteří se čím dál více věnovali jiným činnostem než starostem o rodinu, na druhé straně je podle výzkumů možné, že na poklesu porodnosti se podílela chronická otrava olovem, protože z tohoto kovu se vyráběly mnohé užitkové předměty. Z olova byly římské vodovody, dále se

⁵⁹ DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

některé potraviny a víno uchovávaly v olověných kádích a olovo obsahovaly i některé kosmetické přípravky.⁶²

4.2.4 Římská žena, rodina a porod

Pro Římanky byla plodnost stejně důležitá jako pro Řekyně a proti domnělé či skutečné neplodnosti také užívaly nejrůznější byliny, magii a vzývaly bohy. Neplodným ženám měla pomoci bohyně *Juno Februalis* (očisťující). Římské ženy se také modlily, aby byly chráněny před potratem, přičemž nesměly mít žádné uzly ve vlasech ani na šatech. Jako jeden z ochranných prostředků nosily těhotné ženy *aetites* (orlí kámen). Také v Římě byla žena po porodu i během menstruace považována za nečistou a v ženském příbytku byla proto pro porod určena zvláštní místnost. V této místnosti byly rozprostřeny drahé příkrývky a připraveny věci potřebné k porodu jako olej, teplá voda, měkké houby, obvazy, polštáře, voňavky, porodní židle a postele. Římanka se umyla, ovázala si vlasy stuhou, vyzula sandály a lehla si na lůžko k porodu určené. Takto samozřejmě rodily ženy z vyšších vrstev, o porodu vesnických a chudých žen se nám zprávy nezachovaly. Porodní báby v Římě rozšiřovaly rukou hrdlo dělohy, pokud to bylo nutné, napomáhaly porodu také stahováním břicha rodiček nebo vytahovaly dítě rukou.⁶³

Narození dítěte bylo spjato s náboženským rituálem, který se konal podle tradice uvnitř každé rodiny. Tyto obřady byly plné lidových pověr. Novorozenec byl po porodu nejdříve vykoupán v široké nádobě (*alveus*); v císařské rodině měla být tato nádoba podle tradice vyrobená z mušlí. Umyté dítě pak bylo položeno k otcovým nohám, který měl rozhodnout, zda dítě přijímá do rodiny. Pokud dítě zvedl do náruče, uznal ho tímto gestem za legitimního potomka. V opačném případě bylo dítě ponecháno osudu na ulici.⁶⁴

Dítě přijaté do rodiny si poté vzaly do péče ženy v domě. Na čelo mu udělaly nasliněným palcem několik znaků, aby bylo chráněno před uřknutím; ovázaly ho stuhami a amulety, které mu měly přinést štěstí a v prvním týdnu života, kdy bylo podle Římanů dítě obzvlášť ohrožované zlými duchy, kladly v domě dary pro ochranná božstva. Na konci týdne přicházel den očisty – bylo obětováno bohům a vzývány sudičky. Sudičky (*Fata Scribunda*) údajně psaly osud do knihy života dítěte a bývaly vyobrazovány na sarkofázích, jak sestavují dítěti horoskop nebo jak pozorují hvězdný glóbus. V den očisty

⁶² RŮŽIČKA, R., *Medicína dávných civilizací*. Olomouc: Poznání, 2004.

⁶³ NEUMANN, S. K., *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II., 1999.

⁶⁴ GIANNELLI, G., PAOLI, U. E., *Antický Řím*. Bratislava: Tatran, 1975.

bylo také dítěti slavnostně dáno jméno a na krk mu byla zavěšena *bull*a ze zlata nebo z kůže, která byla symbolem svobodného člověka.⁶⁵

4.2.5 Císařský řez (*sectio caesarea*)

Chirurgický zákrok, při němž je dítě vyňato z těla matky přes dutinu břišní, je zmiňován již v 6. stol. př. n. l., kdy se v Indii „z boku své matky“ narodil budoucí Buddha. Císařský řez je spojován především se starověkým Římem a Pliniem starším, od něhož pramení název *sectio caesarea*. Podle Plinia se děti takto narozené nazývaly *caesones* nebo *caesares* od slova *caedo* (rozřezávati); *sectio* je odvozeno od slova *seco* (řezati). *Sectio caesarea* je tedy tautologický termín, tzn., že obsahuje slova stejného významu. Termín císařský řez se používá ve většině jazyků i přesto, že evidentně nemá s císařem nic společného. Julius Caesar, se kterým je také někdy název spojován, se s největší pravděpodobností císařským řezem nenarodil.⁶⁶

Císařský řez byl zpočátku praktikován jen na mrtvých ženách, aby byl z jejich těla vyňatý plod, později na umírajících a nakonec na ženách živých. První takovou operaci na živé ženě provedl údajně švýcarský zvěrokleštič Jakub Nufer roku 1500. Někteří autoři to však zpochybňují a uvádějí, že prokazatelně první císařský řez na živé ženě provedl chirurg Jeremias Trautmann až roku 1610. Žena zemřela po 25 dnech, dítě přežilo.⁶⁷

V 18. století těchto výkonů sice přibývalo, ale díky neznalosti anestezie a mikrobiálního původu rané infekce se úmrtnost žen blížila 100%. Až zavedení anestezie, rozvoj lékařské mikrobiologie, a dále pak zavedení transfuzní léčby a vyvinutí antibiotik výrazně zvýšilo bezpečnost tohoto zákroku.⁶⁸

4.3 Středověk – dočasný úpadek rozvoje medicíny a vliv katolické církve

Po pádu západořímské říše a nástupu křesťanství došlo v Evropě k úpadku zdravotnických zařízení a opatření i k úpadku systému vzdělávání lékařů. Katolická církev měla na vývoj medicíny rozhodující vliv a prosazovala všemi dostupnými mocenskými i ideologickými prostředky své názory na lékařskou vědu a praxi, aby bylo co nejméně ohroženo její učení.

⁶⁵ GIANNELLI, G., PAOLI, U. E., *Antický Řím*. Bratislava: Tatran, 1975.

⁶⁶ PAŘÍZEK, A., DOLEŽAL, A., *Historie císařského řezu*. Dostupné z: <http://www.porodnice.cz/clanek/historie-cisarskeho-rezu>, cit. 11. 12. 2013

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

Pomoc lékaře a péče o nemocné se staly druhotnou záležitostí, o otázkách nemoci a zdraví rozhodovala boží vůle, utrpení bylo považováno za součást lidské přirozenosti. Církev však realizovala pomoc bližním skrze zakládání nemocnic a specializovaných zařízení pro chudé, nemocné malomocenstvím apod. I přes všeobecný úpadek lékařské vědy vznikaly od 10. století další lékařské školy a univerzity. Na většině z nich však byla vyloučena výuka chirurgie, které se bylo možné vyučit u mistra jako kterémukoli jinému řemeslu.⁶⁹

Poznatky antické vědy upadaly v zapomnění, řada spisů byla zničena, některé se však uchovaly v arabském a židovském prostředí. Z arabštiny a hebrejštiny se během 10. století dostávaly ve zpětných latinských a řeckých překladech zpátky do Evropy. Porody byly ovlivněny náboženskou ideologií a i přes uctívání Bohorodičky a dalších světic byly v druhořadém postavení. Pokud žena zemřela při porodu, byl jí odpírán křesťanský pohřeb. Oficiálně byl tento fakt vysvětlován tak, že církev chtěla přimět nastávající matky, aby na sebe byly opatrné a neoloupily svůj plod o štěstí křtu. Až konzilium v Rouenu roku 1074 nařídilo pro zemřelé rodičky křesťanský pohřeb.⁷⁰

Křtění muselo být prováděno přesně podle stanovené formule, církve také dbala na speciální křtění ještě nenarozených dětí v porodních cestách. Přístup jednotlivých konfesí se lišil, ale například církve katolická podporovala provádění císařských řezů právě proto, aby bylo možné dítě pokřtít. Pokračoval vliv magie – tradovalo se, že k jejímu provádění jsou zneužíváni mrtví novorozenci, mléko a krev šestinedělek. Církve se bránily antirituály proti čarodějnictví svícenou vodou, svícenými svíčkami, amulety apod. V čarodějnických procesech však báby figurovaly jen zřídka, naopak v kostele měly vyhrazena čestná místa, u soudu vystupovaly jako ověřovatelky panenství či znalkyně prodělaného těhotenství. Porodní báby také ženám radily při neplodnosti, při nechtěném těhotenství a při zábraně těhotenství. Potratářstvím se později zabývaly tzv. andělíčkářky. Potraty byly samozřejmě v této době zakázané a báby měly povinnost oznámit, pokud věděly o jejich provádění.

V oblasti evropské kultury bylo tradiční dělení na lékaře a ranhojiče (*barbier*), které ve středověku také pokračovalo. Posunu v léčebných postupech však lékařům bránily zkosnatělé systémy vzdělávání, které jen těžko připouštěly nové poznatky; k ranhojičům se zase poznatky nedostaly z důvodu jejich nevzdělanosti. Jak již bylo řečeno, první chirurgové, kteří se zdokonalili ve zručnosti, byli chirurgové vojenští, protože neustálé války přinášely dostatek příležitostí k získávání praxe. V některých kruzích nebylo rozdělení na ranhojiče a chirurgy pokládáno za správné po staletí, ale ke sjednocení obou

⁶⁹ PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetrovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008.

⁷⁰ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

profesí na našem území došlo až během 19. století. Do té doby byli chirurgové voláni k porodu jen v nejkritičtějších chvílích a jejich činnost se tak víceméně omezovala na výkony směřující k ukončení porodu, tzn. rozčleňování plodů, perforace hlavičky, dekapitace apod. Zmenšující operace byly jedinou možností, jak tenkrát zachránit život rodičky.⁷¹

4.3.1 Středověká žena, rodina a porod

V průběhu 12. století zasahoval proces christianizace do života lidí čím dál více. Církev mimo jiné prosazovala svůj dozor nad počátkem života (křest), nad uzavíráním manželství i nad smrtí člověka. V této době již nebylo myslitelné, aby novorozeně nebylo pokřtěno. Kromě zásahů církve však probíhala kolem narození nového člověka řada rituálů v rodinném kruhu. Některé z nich měly racionální podklad – například měly chránit matku a dítě z hygienického hlediska, jiné byly zcela iracionální a jejich vznik je dnes těžké odhalit. Tyto rituály provázely přípravné stadium před porodem, samotný porod a první okamžiky po něm i včleňování dítěte a matky do společnosti. Mezi preventivní opatření v přípravném období před porodem patřila i volba termínu svatby. Proběhla-li svatba na podzim, mohlo připadnout pokročilé stadium těhotenství na letní měsíce. To znamenalo velkou zátěž pro matku kvůli průběhu hlavních zemědělských prací, ale pro novorozence byl termín porodu v létě bezpečnější. V případě svatby o masopustu připadal často porod na podzimní měsíce, tedy na dobu relativního pracovního klidu, ale pro novorozence byl klimaticky příznivý nejméně. V archaických společnostech byl den svatby nebo některý bezprostředně následující den i dnem početí. Z tohoto faktu může pramenit i pověra, že májové sňatky nebývají šťastné - pokud totiž žena otěhotněla v květnu, tak začátek těhotenství, který je považován za nejrizikovější, připadl na období nejtěžších zimních prací a dítě se narodilo do období největší zimy.⁷² Různých období roku se týkaly také náboženské zákazy – církev požadovala po svých věřících respektování „zakázaných období“, tzn. adventu a postní doby. V této době nedovolovala uzavírání sňatků a doporučovala také pohlavní zdrženlivost. To, že se lidé těmito zákazy řídili ve většině případů, dokládají např. dochované počty sňatků a početí z francouzského a toskánského prostředí, kdy počet uzavíraných sňatků v prosinci a březnu dramaticky klesal.⁷³

⁷¹ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

⁷² SMETÁNKA, Z., *Legenda o Ostojevi*. Praha: Mladá fronta, 1992.

⁷³ GOFF, le J. (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999.

Manželé se v této době nesnažili bránit početí žádnými prostředky. Nápoje vyvolávající potraty, masti, kondomy či jiná zařikávání, která měla zabránit těhotenství, používaly prostitutky nebo ženy obviněné z čarodějnictví. Církev považovala jakoukoli antikoncepci za hřích, i když musela postupně ze svých stanovisek slevovat. Každopádně je až do konce středověku ze strany církve připomínáno, že pohlavní styk, který je „proti přírodě“ a „proti duchu manželství“, je smrtelným hříchem. Styk „proti duchu manželství“ znamenal styk za účelem rozkoše, nikoli za účelem zplodění dítěte. Za styk „proti přírodě“ byl považován každý styk, který probíhal v poloze, která „narušovala řád určený Bohem“, „činila z ženy zvíře či dokonce muže“. Proti těmto „nepřirozeným“ praktikám brojila církev také proto, že se věřilo, že do velké míry zabraňují početí; byly v podstatě považovány za jistý druh antikoncepce. Další omezení se týkala pohlavního styku v těhotenství. Manželé neměli mít pohlavní styk přinejmenším od okamžiku, kdy se plod začal hýbat, aby se „nezkazil“. Hříchem byl pochopitelně také styk v době ženiny menstruace. Dítě počaté při menstruaci mělo být zrudné, malomocné či prašivé nebo mělo mít nějakou viditelnou vadu.⁷⁴

V době těhotenství se užívala řada opatření z obou základních typů magického jednání. Co se týká napodobivé magie, doporučovalo se těhotným ženám dívat se na pěkné věci a naopak vyhybat se kontaktu s nepříjemnými osobami apod. Z kontaktní magie se v předporodní době uplatňoval zákaz prolévání krve zabíjením zvířat, protože potřísnění krví by mohlo zapříčinit rudé skvrny na pokožce dítěte. Těhotná žena si také neměla otírat vlhké ruce o sebe, protože dítě by mohlo mít mokvající kůži. Jak vidíme, uplatňovala se v těchto zákazech analogie. Narození dvojčat mohla žena údajně zabránit tím, že nepojídala srostlé plody; ještě staršího data je zvyk položit nevěstě do klína chlapečka před uvedením na manželské lože, což mělo pochopitelně zajistit narození mužského potomka. Hladkému průběhu porodu mělo napomoci magické odstraňování překážek jako například rozplétání popruhů nebo otevírání zámků. Je známé také otevírání všech dveří v domě, což má reálný zdravotní význam, ale někdy se naopak uplatňoval opačný postup včetně zatemňování místnosti, aby neměly přístup zlé síly. Zde možná záleželo na ročním období a klimatické situaci. Racionální hygienický význam měla také obřadní očistná koupel ženy po ukončení porodní izolace (na konci šestinedělí) a první koupel dítěte, i když navenek byly oba tyto úkony vysvětlovány jako začleňování do rodiny po odstranění "kultovní nečistoty". Do racionálních úkonů se však opět promítá magické jednání, které má zajistit matce a dítěti ochranu - dítě bylo například omýváno věchtem slámy, aby se zamazalo a bylo tak chráněno před zlými silami a zároveň mu měla sláma poskytnout něco ze síly země. Ochranu mělo také zajistit ovázání nádoby určené ke koupeli hrubou šňůrou.

⁷⁴ GOFF, le J. (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999.

Zvláštní smysl mělo vkládání vejce (symbolu životní energie) do první koupele. Pro upevnění vztahu mezi otcem a dítětem pak otec toto vejce snědl. Stejný význam mělo vylévání vody z první koupele na otcovy ruce. Dítě bylo začleňováno do rodiny také nošením kolem domovního ohně (tento zvyk jsme již mohli pozorovat u starých Řeků) či kladeno na práh domu.⁷⁵

Prakticky v celé Evropě byla rozšířena představa, že první noc dítěte má vliv i na jeho další život. Z Kosmovy kroniky se nám dochovala informace o sudičkách, které první noc přicházejí a rozhodují o dalším běhu novorozenceva života. Archaický člověk se snažil pozitivně ovlivnit jejich soud například přípravou pohoštění. Praktik, které směřovaly k ochraně dítěte a k rozvoji jeho pozitivních vlastností, bylo bezpočet, a jak již bylo řečeno, často se v nich uplatňovala analogie.⁷⁶

4.3.2 Středověká nedělka

Také středověká rodička byla po porodu nějaký čas v izolaci, protože byla považována za nečistou a lidé věřili, že přitahuje zlé síly. Analogie známe z antropologických výzkumů u přírodních národů všude na světě. Až do očistného ceremoniálu se tak musela podrobovat přísným normám chování. Na druhé straně toto opatření mělo chránit matku a dítě, aby jim nikdo neublížil. Na našem území trvalo toto období šest neděl a matka s dítětem trávila tento čas na lůžku v koutě světnice, který byl od zbytku místnosti oddělený plachtou, tzv. koutnicí. Kout měl praktický i estetický význam a rodička zde měla dostatek soukromí a klidu. Místo bylo považováno za natolik posvátné, že nikdo nepovolaný se za koutnici ani neodvážil nahlédnout. Ke komunikaci s ostatními byla v koutnici vytvořena jen malá mřížka. Na druhé straně byla problémem hygiena, protože nedělka se nemohla po celou dobu česat, omývat ani větrat peřiny.⁷⁷

Matka po porodu přijímala návštěvy a blahopřání v pokoji (koutě) nedělky. Dlouho bylo zvykem podávat nedělce jen polévku, ale během středověku, zvláště pak v 15. a 16. století si matka i četné návštěvy potrpěly na čím dál větší luxus, ať už v pokrmech nebo v předvádění výbavy domácnosti. Nedělky ukazovaly svým přítelkyním a sousedkám domácí drahocennosti a nejvzácnější skvosty. Tyto zvyklosti máme doložené na četných obrazech i v literárních dílech z oblasti Itálie i Německa a týkaly se samozřejmě především

⁷⁵ SMETÁNKA, Z., *Legenda o Ostožovi*. Praha: Mladá fronta, 1992.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

bohatších vrstev. Italské nedělky dostávaly v 16. století pokrmy na zvláštních majolikových miskách, na kterých byly vyobrazeny různé výjevy s porodními scénami.⁷⁸

V některých městech v Holandsku existoval zákaz vstupu nepovolaným osobám do domu nedělky. Kdo tento zákaz porušil, dopustil se *zneuctění koutu*. V tomto období neměly být do domu doručovány žádné obsílky, neměly zde být vybírány daně a hospodář neměl být volán k miliční službě. Dveře takového domu byly opatřeny dřevěnou destičkou potaženou stuhou, látkou byl také obalen knoflík od vrat.⁷⁹

Křesťanská církev zavedla kvůli šestinedělkám tzv. *úvod*. Jednalo se o obřad, který měl zahánět zlé duchy. Původně byl prováděn 40. dní po slehnutí, ale postupně byla tato doba zkracována, někde až na 2 týdny. Obvykle byl prováděn v neděli a byl zakončován hostinou. Nedělka nemohla před konáním *úvodu* vycházet z domu, jinak by propadla d'áblu a zlým duchům. K bujarým oslavám a hostinám pak zavdával příčinu i křest dítěte.⁸⁰

4.3.3 Raně novověká žena a porod

Dülmen uvádí, že ani lidé raného novověku nenechávali porodu volný (přirozený) průběh. V přírodě naopak tušili nebezpečí a snažili se tak všemožně porod ovlivnit, aby přežila matka i dítě. Z tohoto důvodu činili nejrůznější opatření. Stále se v této době věřilo, že magické praktiky a dodržování pověr má na průběh porodu větší efekt než lékařská doporučení. Porodní báby bezprostředně po porodu narovnávaly dítěti hlavičku, natahovaly ruce i nohy, protože v raném novověku se věřilo, že dítě přichází na svět „ve velkém nepořádku“. Nehtem malíčku se také přetrhávala uzdička pod jazykem, to aby dítě nezůstalo němé. Nic na tom neměnil ani fakt, že díky této praktice docházelo k četným zánětům, někdy dítě i vykrvácelo.⁸¹

Po porodu bylo dítě vykoupáno a zavinuto a předáno matce. Dítě bylo rituálně položeno k levému prsu, tzn. co nejbližší srdci, protože tak byly z dítěte vyhnány zárodky nemoci a vše, co do něj vložili zlí duchové. Ke kojení bylo ale dítě předáno kojné, protože se věřilo, že mléko šestinedělky je škodlivé. Po všech těchto úkonech mohla konečně začít oslava narození nového člověka.⁸²

⁷⁸ NEUMANN, S. K., *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II., 1999.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž

⁸¹ DÜLMEN, van R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 1: Dům a jeho lidé*. Praha: Argo, 1999.

⁸² DÜLMEN, van R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 1: Dům a jeho lidé*. Praha: Argo, 1999.

Skutečnou slavnostní událostí byl však až křest, který obvykle proběhl třetí den po porodu. Křest stvrdil narození dítěte a dítě tímto úkonem dostalo své místo v rodině i společnosti. Den křtu se dokonce slavil mnohem více než den narození a jeho datum se od přelomu 16. a 17. století zapisovalo do matrik. Pokud byl již v předchozích staletích křest důležitý, v této době by nepokřtění znamenalo vyvržení dotyčného člověka ze společnosti. Křtem byl také zažehnán prvotní hřích a poskytnuta určitá ochrana – rituály s ním spojené měly zajistit ochranu před zlými duchy položit základ pro dobrý život dítěte. Za normálních okolností proběhl křest v kostele nebo přímo v domě, ale v případě nouze musela pokřtít novorozence porodní bába.⁸³

⁸³ DÜLMEN, van R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 1: Dům a jeho lidé*. Praha: Argo, 1999.

5. POVĚRY VZTAHUJÍCÍ SE K TĚHOTENSTVÍ, PORODU A ŠESTINEDĚLÍ

5.1 Dítě narozené v „košilce“

Jedna z dlouho přetrvávajících pověr se týkala tzv. „košilky“, kterou na sobě mělo novorozené dítě. Jednalo se o vak blan, který se při porodu neprotrhl, a dítě se s touto blánou narodilo na hlavě. Blána mohla způsobit udušení dítěte, pokud se včas neodstranila, ale již ve starověkém Římě se věřilo, že přináší štěstí. Tato pověra se přenesla i do českých a německých zemí, i do Francie. V Čechách byla nazývána *čepec štěstěny*.⁸⁴ Ještě v raném novověku se věřilo, že „košilka“ má magické schopnosti a jedinec, který se v ní narodil, byl chráněn – např. vojáci byli chráněni před zraněními, pomáhala také advokátům vyhrávat pře apod. Aby se magické schopnosti „košilek“ posílily, často se nad nimi sloužily mše. Ginzburg uvádí, že „košilka“ byla rozpoznávacím znakem benandantů.⁸⁵ Kdo se narodil v „košilce“, byl předurčen ke slibu benandanta a zhruba v době dosažení dospělosti byl povolán mezi ostatní benandanty do nočních bitev. Po odsloužení určité doby byl od účasti v těchto bitvách osvobozen. Benandanti tedy tvořili zvláštní, vojensky organizovanou sektu. Kdo se nenarodil v košilce, neměl sem přístup.⁸⁶

Člověk narozený v „košilce“ se údajně po smrti stal zamrzlíkem (*fextem*) a byl schopný se zjevovat živým. Kromě víry, že takový člověk bude v životě mimořádně šťastný, se jinde říkalo „*v košilce se narodil, v provázku umře*“ (tj. bude oběšen).⁸⁷

5.2 Neplodnost

Tlusté ženy údajně přicházely do jiného stavu méně snadno než ženy štíhlé z důvodu přílišné vlhkosti. Vlhkost měla být zahnána suchými pokrmy jako například mišpulemi,

⁸⁴ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

⁸⁵ Benandanti byli dobří čarodějníci, kteří byli součástí venkovského kultu konce 16. a první poloviny 17. století v oblasti Furlanska a kteří pořádali noční srazy za účelem zajištění plodnosti a úrody. Během jednoho století však noční srazy těchto obránců úrody splynuly pod nátlakem církve v klasické sabaty spojené se zřikáním se víry a vzýváním ďábla. Reálnost těchto srazů byla zpochybňována; srazy byly považovány za halucinogenní stavy duševně nemocných lidí, postupně se ale prosadila víra v jejich reálné konání. Ginzburg se přiklání k hypotéze, že se jednalo o srazy sektářského typu za účelem hodování, tance a sexuální promiskuity. GINZBURG, C., *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha: Argo, 2002

⁸⁶ GINZBURG, C., *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha: Argo, 2002.

⁸⁷ NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

myrhou, granátovým jablkem, kmínem apod. Aby žena otěhotněla, měla pít víno s naloženým dubovým jmelím nebo vodu, ve které se vařil hlávkový salát. Aby žena počala dítě, pokud se jí to nedařilo, měla například pít nápoj s prachem z kančích varlat. Neplodné ženy také měly 1. května časně ráno chodit na louku válet se nahé po orosené trávě, aby opět nabily plodnosti.⁸⁸

5.3 Těhotenství

Další pověry týkající se početí a těhotenství nalezneme v díle O tajnostech ženských, jehož autorem je Albertus Veliký. Početí měla například žena poznat tak, že po sexuálním styku měla pocit chladu a bolesti v zádech. Pověrami byl také opředen vývoj dítěte v děloze, věřilo se, že se každý měsíc vyvíjí určitá část plodu a v devátém měsíci je dítě „hotové“ k porodu. Že nosí žena zdravé dítě, se poznalo podle toho, že měla v těhotenství tvrdá prsa bez mléka, naopak prsa nalitá mlékem ukazovala na dítě mdlé a nemocné, protože jeho výživa šla prsy ven namísto k němu.⁸⁹

Dále se věřilo, že když dítěti v děloze rostly vlasy, žena neměla chuť k jídlu. Pokud dítě tlačilo na močový měchýř, že žena nemohla moč udržet, doporučovalo se pít nápoj s popelem ze spálených paznehtů svině.⁹⁰

Mezi rady udílené těhotným ženám patřil například zákaz zabíjet drůbež či jiné živé tvory, jinak by dítě bylo necitlivé a ukrutné. Jedla-li těhotná mnoho chleba, narodilo se jí dítě s velkou hlavičkou; těhotná, která pila hodně vína, měla zase dítě s velkýma očima.⁹¹

5.4 Dívka či chlapec?

Pokud žena nosila v lůně chlapce, měla údajně větší levou stranu břicha a pravý prs byl více naplněný mlékem než levý a měla být červená ve tváři. Naopak nosila-li děvče, byla bledá ve tváři, měla větší levý prs a pravá strana břicha byla dlouhá. Matouš Walkmberský poskytuje v knize *Zahrádka růžová žen plodných* celý výčet znamení, podle kterých se mělo poznat, zda žena počala syna nebo dceru. Opět znamení vztahující se k pravé části těla ukazovala na syna a naopak. Tyto pověry pocházely již ze starověku od Hippokrata a Galéna, protože tito lékaři soudili, že v levém boku ženy odpočívá ženské pohlaví a v pravém pohlaví mužské. Vzhled tváře těhotné ženy byl interpretován analogicky: dívka

⁸⁸ HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mlíko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005.

⁸⁹ RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mlíko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005.

údajně ubírala matce krásu, chlapec nikoli. Čekala-li žena dívku, kromě bledosti ve tváři pocítovala i více bolestí během těhotenství, trpěla více otoky a přicházela na ni lenost.⁹²

5.5 Usnadnění porodu

Přenášení plodu i těžký porod ohrožovaly život matky i dítěte v mnohem větší míře než dnes, proto se hledaly různé prostředky, jak porod urychlit a usnadnit. Oblíbené bylo různé nakuřování a napařování rodičky, které nepochybně souviselo s prastarou vírou v očišťující a ochrannou moc ohně, kouře a vody.⁹³

Eucharius Röslin se ve své knize *Těhotných žen a bab* různě zahrádka věnuje mimo jiné tehdejšímu zvyklostem, které měla žena dodržovat v průběhu těhotenství, při porodu i po něm. Žena před porodem se měla vyvarovat nápojů a jídla, které vysušuje a zacpává, naopak by měla přijímat pokrmy tučné jako například polévky z masa či různé druhy sádla. To mělo mít pozitivní vliv na ženino lůno a porod tak měl být snadnější. Ze stejného důvodu měla žena před porodem vpravovat do svého lůna tuk kachny či slepice. To vše mělo učinit porodní cesty měkčí, aby se snáze rozšířily. Doporučuje se také podkuřování vonnými věcmi – ambrou, muškátem apod., aby se žena snáze při porodu otevírala. K pití si měla rodička dopřávat dobrého vína smíchaného s vodou. Z dnešního pohledu se zdá být racionálnější doporučení, aby se žena pravidelně hýbala, neomezovala práci a hodně chodila. Plod tak měl snáze vyjít ven. Během porodu měla bába mazat lůno matky olejem či sádlem. Porodu napomáhaly báby také tlakem na břicho, dokonce prostřihávaly či prořezávaly vak blan, aby odtekla plodová voda. Z nejrůznějších bylin se také vyráběly lektvary, které rodička před porodem pila, připravovaly se koupele či se vyráběly pilulky. Též se věřilo, že k snadnějšímu porodu je dobré vyvolat u rodičky kýchní například pepřem. Na racionálním základě je založen zvyk otevřít světnici, pokud bylo příliš teplé počasí a naopak světnici vytopit v zimním čase. Poloha při porodu je zde zmiňována vsedě na stoličce či vleže na zádech.⁹⁴

Matouš Walkmberský doporučuje ke snadnému porodu např. zavěsit na stehno těhotné srdce ze slepice, které muselo být ale ihned po porodu odňato, jinak by rodičce vyšla z těla i střeva. Receptů k usnadnění porodu bylo nepočítaně – především se doporučovaly různé prášky, lektvary či masti z bylin, oblíbené bylo doporučovat požívání semene nejrůznějších

⁹² RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013.

⁹³ NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

⁹⁴ RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013.

zvířat apod.⁹⁵ Huptych uvádí, že pokud porod dlouho trval, měly být v domě rozvázány všechny uzle a odemčeny všechny zámky u skříní. Nebo mělo být pro urychlení porodu přivázáno k levé noze ženy supí péro.⁹⁶

5.6 Mrtvý plod či mrtvá rodička

Pokud dítě zemřelo ještě v lůně matky, nejprve se porodní báby snažily za pomoci nakuřování, nápojů z bylin či vpravováním čípků namočených v lektvarech do ženina lůna, aby dítě vyšlo z ženy ven samo. Mrtvý plod z ženy mělo vyhánět například jalovcové listí povařené ve vodě s přidaným medem, mléko jiné ženy s olejem nebo měl pomoci kámen jaspis. Pokud se to nezdařilo, přišlo na řadu vytažení dítěte háky, případně muselo být dítě rozčtvrceno ještě v matce a vytaženo postupně, pokud mělo dítě příliš velkou hlavičku, bylo nutné ji rozdělit apod. Tyto úkony prováděly i samy porodní báby, a jak již bylo uvedeno, prováděly se k záchraně rodičky, protože tehdejší úroveň medicíny neznala efektivnější postup. Naopak pokud při porodu zemřela žena a byla naděje, že dítě ještě žije, byla žena rozříznuta na levém boku a dítě bylo vyňato. Rozřezával se levý bok, protože byl považován za prázdnější na rozdíl od boku pravého, kde leží játra. Dokud dítě nebylo vyjmuto, měly být ústa i lůno ženy drženy otevřené, aby mohlo dítě dýchat.⁹⁷

5.7 Novorozenec

Mnoho pověr se také vztahovalo k narozenému dítěti. Tak např. dítě, kterému nedala matka do 24 hodin po porodu napít, se údajně stalo náměsíčným. Dítě, které se narodilo s dlouhými vlasy, mělo brzy zemřít, ale dítě s chlupy na ruce mělo být v dospělosti bohaté. Aby dítě nemělo rezavé vlasy, měla se mu na hlavičku nalít kořalka. V některých oblastech sypali novorozenci na hlavu sůl, aby byl moudrý a pomazali ho máslem, aby se nikde na těle neporanil. Pomazání dlaní novorozence medem mělo zajistit, že se dítě bude mít na světě dobře. Pověry se mohly od regionu k regionu i značně odlišovat. Dítě narozené se zuby bylo někde považováno za schopné předvídat neštěstí a místa uschování pokladů, jinde bylo dítě se zuby považováno za můru – pokud se mu dalo do pusy nejprve dřevo, mělo později mořit stromy, pokud mu ale dala matka pít, mořilo pak lidi. Zajímavé jsou také pověry týkající se kojení a výživy. Hoch neměl být kojen déle než rok, jinak měl

⁹⁵ RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013.

⁹⁶ HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mlíko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005.

⁹⁷ RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013.

pak „příliš rád děvčata“. Žena také neměla přestávat kojit v době, kdy kvetly stromy, jinak by dítě brzy zešedivělo. Děti, které pily vlčí mléko, byly údajně velmi silné. Pokud bylo již v rodině více dětí, dalo se zabránit početí dalšího tím, že se poslednímu novorozenci dalo jméno začínající na X nebo Z, čili některé z posledních písmen abecedy.⁹⁸

Roku 1567 byla v Praze vydána kniha Thomase Guenthera *Knížka potěšitelná, všechněm těhotným a rodičím manželkám*. Jak je patrné z názvu, kniha byla určena těhotným ženám a poskytovala rady, jak se ženy mají v těhotenství a při porodu chovat, a to především z hlediska církevního. Žena měla být zbožná, vykonávat modlitby, děkovat Bohu za svůj požehnaný stav apod. Pokud se ženě narodilo postižené dítě, příčina byla hledána v nějakém hříchu, kterého se matka či otec dopustili. Bůh pak tyto nepravosti potrestal skrze novorozené dítě. Kniha uvádí i mnoho příkladů, kdy se matkám narodily zohavené děti, i když byly pravděpodobně značně upraveny lidovou tvořivostí.⁹⁹

„Jako když se psalo léta MDXXXVI., v Marecké zemi v městě Brandenburku narodilo se jest dítě v takové postavě, jako by houni anebo plášť na sobě mělo, jakž vojáci obyčejně nosí.“¹⁰⁰

„Item léta MDXLVII. jest se v Plavně potvora narodila, kteráž jest břicha ani hřbetu neměla, než vnitřní droby jsou mu při prsích daleko dolův visely, měla nohy nahoru k hlavě obrácené a pupek na levé noze, také měla na hlavě velikou špičatou hlízu co turecký klobouk.“¹⁰¹

„Item Léta Páně MDLXIII. v Království českém na Horách Kutnách na předměstí stal se zázrak hrozný, že jest se narodilo dítě se dvěma hlavami.“¹⁰²

„Item léta MDLXV. ho v sobotu v noci na neděli křížovou v margrabství moravském na panství vysoce urozeného pána pana Vratislava z Pernštejna etc. ve vsi Smržicích, blízko od města Prostějova, manželka jednoho sedláka s mnohými nečistotami porodila způsob těla dítěte bez hlavy, v jehožto prsech k straně levé proti ramenům byla jako usta a nad ramenem pravým ucho, u rukou pak a noh nebyly prsty, ale místo nich pazoury podobné k žabím. Tělo pak to bylo počervenalé jako játry, majíc na sobě jakés štrychy červenější, a všecko se třáslo jako nějaká huspenina, nebo aby v něm jaké kosti býti měly, k tomu podobné nebylo...“¹⁰³

⁹⁸ HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mléko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005.

⁹⁹ RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 196

¹⁰¹ Tamtéž, str. 196

¹⁰² Tamtéž, str. 196

¹⁰³ Tamtéž, str. 197

5.8 Pupeční šňůra a placenta

Mnoho pověr se vztahovalo k pupeční šňůře a ke způsobu nakládání s ní. Pupeční šňůra se měla po porodu uschovat a prohlížet každých sedm let. Podle písmene, které vytvoří, se dalo odhadnout, čím dítě bude. Pověsil-li se zbytek pupečníku na vysoký strom, dosáhlo údajně dítě vysokých hodností. Pokud se dítě narodilo s pupeční šňůrou kolem krku, mělo se v dospělosti oběsit. Radilo se také pupeční pahýl uschovat, a když bylo dítěti šest let, mělo ho zkusit rozvázat. Pokud se mu to podařilo, dobře se pak ve škole učilo. Když si šestileté dítě hodilo svůj pupečník přes hlavu, mělo mít rovné zuby atd.¹⁰⁴

Po porodu bylo povinností porodní báby prohlédnout placentu. Aby byla snadno vypuzena z těla rodičky, používalo se opět různých prostředků. Někde měla žena silně kašlat či foukat do láhve, jinde ji muž natřásal na kolenou. Placenta byla již od starověku považována za léčivý prostředek – potíraly se s ní mateřská znaménka, bradavice, měla údajně léčit lupénku; ženy ji používaly ke zkrášlování. Práškem z placenty se léčila např. padoucnice nebo tanec sv. Víta. Někde se zakopávala na zahradu pod stromy, aby dobře rodily, jinde se zabalila do bílé pleny a spálila, což mělo dům chránit před neštěstím. Placenta mohla údajně mít vliv i na dítě. Pokud se zakopala pod strom s červenými jablky, mělo mít dítě červen líčka, pokud se umístila pod okraj střechy, dítě se drželo doma.¹⁰⁵

5.9 Šestinedělky

Některé pověry týkající se šestinedělek potvrzují fakt, že šestinedělka byla stále považována za nečistou. Pokud šla údajně nedělka na louku, přišla bouřka a kroupy potloukly úrodu. Nedělka také nesměla vyjít ven s hlavou nepokrytou, protože kudy šla, tudy se za ní honily mraky. Nebo jiná – slámou, na které nedělka ležela, se nesmělo dloubat v zubech, jinak by vypadaly. Nedělka také nesměla chodit bosa, jinak za ní chodil čert a líbal její šlépěje nebo je vykrajoval a sbíral je.¹⁰⁶

Naopak již zmíněná *Knížka potěšitelná všechněm těhotným a rodičím manželkám* uvádí, že zákony o očišťování pro šestinedělky platí zejména pro ženy židovské, u křesťanek se od přísných zákazů – jako byl například zákaz vycházení z domu či z kouta světnice (teprve kněz mohl nedělku modlitbami vyvésti), zákaz návštěvy kostela apod. – upouštělo. „...ženy křesťanské v svých šestinedělích nejsou před Bohem nečisté, než jsou tu

¹⁰⁴ HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mlíko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005.

¹⁰⁵ NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

¹⁰⁶ HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mlíko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005.

*v zvláštním požehnání a v zvláštní milosti Boží.*¹⁰⁷ Kniha však doporučuje šestinedělí zachovávat, aby ženy načerpaly po porodu sílu a zdraví jednak kvůli sobě, ale také kvůli novorozeněti a případným dalším dětem.¹⁰⁸

¹⁰⁷ RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013, str. 219.

¹⁰⁸ Tamtéž.

6. RACIONÁLNÍ JÁDRO VYBRANÝCH POVĚŘ Z POHLEDU DNEŠNÍ MEDICÍNY

6.1 Pověra

„Pověra je iracionální víra v kauzální souvislost mezi různými jevy, která není součástí náboženské nebo vědecké doktríny. Souvisí s vírou v účinnost magie.“¹⁰⁹

6.2 Homeopatická a kontaktní magie¹¹⁰

Podle skotského antropologa Jamese Frazera si lidé na úsvitu dějin vykládali různé přírodní jevy na základě sympatetické magie, která předpokládala mezi věcmi a jevy v přírodě mystický vztah. Sympatetická magie podle Frazera stojí na dvou základních principech. Prvním principem je homeopatická magie, která předpokládá, že podobné způsobuje podobné. Druhým principem je magie kontaktní, které předpokládá, že věci, které byly mezi sebou v kontaktu, na sebe působí i poté, co je tento kontakt přerušeno.¹¹¹

I pověry uvedené na předchozích stranách lze do těchto kategorií zařadit. Homeopatickou magii rozpoznáváme např. v již zmíněném rozvazování uzlů, otevírání zámků a otevírání dveří, v zákazu zabíjení zvířat v těhotenství, aby dítě nebylo necitlivé či v pojmenování posledního dítěte některým z posledních písmen abecedy, aby se nenarodilo dítě další. Homeopatická magie se také projevuje v mnoha pověrách vztahujících se k pupeční šňůře a placentě – hození pupeční šňůry na vysoký strom (dosažení vysokých hodnotí), narození s pupeční šňůrou kolem krku (oběšení v dospělosti); zakopání placenty pod strom s červenými jablky (červená líčka) apod. Do oblasti kontaktní magie spadá například varování těhotných žen před potřísněním krví, aby dítě nemělo na kůži skvrny.

6.3 Prorůstání magie s náboženstvím

Mnoho pověr týkajících se porodnictví se zachovalo z nejstarších dob až do středověku; některé přetrvaly ještě déle. Ve středověku jsme svědky prorůstání lidových magických

¹⁰⁹ MALINA, J., *Antropologický slovník*. Brno: Masarykova univerzita, Elportál, 2009. Dostupné z: <http://is.muni.cz/elportal/?id=858696>, cit. 13. 12. 2013.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ FRAZER, J. G., *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta, 1994.

praktik a pověr s oficiálním křesťanstvím.¹¹² Křesťanství se snažilo různá pohanská magická jednání vymýtit nebo jim naopak přisoudit náboženský význam. V případě pověr týkajících se porodnictví se podařilo vtisknout křesťanský význam např. porodním opaskům. Byly to různé pásky či stuhy, s jejichž pomocí si rodičky přivazovaly k tělu talismany, amulety či jiné předměty, kterým byl přisuzován ochranný význam. Takové pověry pak mohly přetrvávat ještě staletí, přestože většina z nich měla pouze psychologický efekt. Víra ve schopnost předmětů chránit, pomáhat či překonávat bolest je však neobyčejně silná a nezáleželo na tom, zda konkrétní úkon měl skutečně racionální význam. V době křesťanství se v porodnictví rozšířil zvyk zavěšovat obrázek Panny Marie nad lože rodičky, vzývala se i sv. Anna nebo Markéta. Rozšířené byly modlitební knížky, které porodní babičky umísťovaly rodičkám pod polštář. Dalším příkladem propojení pohanského zvyku s křesťanstvím (tzv. synkreze) je víra, že žena bude mít lehký porod, pokud překročí potok na Velký pátek nebo zvyk dávat rodičce pít svčenu vodu.¹¹³

6.4 Prorůstání pověr do moderní doby

Pověry jsou staré jako lidstvo samo a věda se s jejich existencí musela potýkat ve velké míře ještě na počátku 18. století. Z některých vyobrazení je zřejmé, že dlouho přetrvávala přítomnost astrologa u porodu, kterého si rádi zvali mocní; ještě v této době se vedly spory o existenci zhlédnutí. Příznivci této teorie stále tvrdili, že pohlédne-li žena na zmrzačenou osobu či ošklivé zvíře, může porodit zrůdu a naopak pohled na krásné dítě měl být příčinou porodu hezkého dítěte. Přetrvávalo také věštění z pupečníku. V době osvícenství se boj proti pověrám zintenzivnil, ale díky nezřetelné hranici mezi náboženstvím a pověrami byl velmi obtížný.¹¹⁴

6.5 Vybrané pověry bez racionálního základu z pohledu současné medicíny

6.5.1 Dítě narozené v „košilce“

Jak již bylo řečeno, tzv. „košilka“ byla pouze zbytkem vaku blan. Vak blan vzniká vyklenutím plodových obalů (amnion a chorion) do dělohy v posledních týdnech před porodem. Plodové obaly a tekuté prostředí jsou ochranou jednak před výhřezem

¹¹² DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

¹¹³ NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

¹¹⁴ DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001.

pupečníku, jednak chrání dítě před infekcí do posledních okamžiků před porodem. Za normálních okolností tento vak pukne před porodem dítěte; může nastat i situace, kdy praskne předčasně – v tomto případě hovoříme o předčasném odtoku plodové vody – nebo naopak je vak natolik pevný, že nepukne a vyklenuje se i přes poševní vchod. V tomto případě hrozí předčasné odloučení placenty. Je-li to nutné, může být vak blan protřzen mechanicky, což činily porodní báby i v minulosti.¹¹⁵ „Košílka“ tak není nic jiného než zbytek amniotické blány na těle novorozence a nelze tedy předpokládat, že by měla jakýkoli magický význam, jak předpokládali naši předci.

6.5.2 Těhotenství a porod

Dále se věřilo, že dítě v děloze se vyvíjí postupně – každý měsíc určitá část plodu. Díky současné biologii a medicíně víme, že každý organismus prochází individuálním vývojem od vzniku zárodku po zánik jedince. Tento vývoj probíhá v několika fázích a nazýváme ho ontogeneze. S ontogenezí souvisí fylogeneze, tzn. vývoj druhů organismů v historickém sledu. Fylogeneze je tedy vývojem od jednodušších organismů ke složitějším. Oba tyto procesy se při vývoji embrya podmiňují.¹¹⁶ Představa, že se vyvíjejí jednotlivé části těla v děloze zvláště, není ve světle současných znalostí správná.

Také pověra, že tvorba mléka v těhotenství je škodlivá a znamená, že dítě se narodí „nemocné a mdlé“, se nezakládá na pravdě. Tvorba mléka v prsní žláze v těhotenství je zcela běžná; na nemoc může naopak ukazovat tvorba mléka mimo období těhotenství a kojení.¹¹⁷

Mezi pověry, které nemají racionální jádro, můžeme zařadit také víru, že žena neměla chuť k jídlu, když dítěti v děloze rostly vlasy. Nechutenství provází těhotenství zcela běžně a je způsobeno hormonálními změnami v organismu. Navíc postihuje nechutenství většinu těhotných žen v prvním trimestru, kdy vlasy dítěti ještě růst ani nemohou.¹¹⁸ Stejně tak pití alkoholu, ať už se dříve doporučovalo jako lék neplodnosti, v těhotenství či k usnadnění porodu, se na základě současných poznatků nedoporučuje. Alkohol obsahuje toxické látky a jeho pití před otěhotněním nevytváří zdravé prostředí pro dítě. V těhotenství se pak tyto

¹¹⁵ PAŘÍZEK, A., *Kniha o těhotenství a dítěti*. Dostupné z: <http://www.porodnice.cz/porod/porod/prubeh-porodu/i-doba-porodni-neboli-oteviraci-doba>, cit. 15. 12. 2013.

¹¹⁶ *Lidské tělo. Ontogeneze, fylogeneze*. Dostupné z: <http://lidsketelo.webnode.cz/ontogeneze-fylogeneze/>, cit. 15. 12. 2013.

¹¹⁷ *Prolaktin. Bezduvodná tvorba mléka*. Dostupné z: <http://www.prolaktin.cz/novinky/bezduvodna-tvorba-mleka-muze-znamenat-nemoc-224>, cit. 18. 12. 2013.

¹¹⁸ *Abc těhotenství. Nechutenství a nevolnost*. Dostupné z: <http://www.abctehotenstvi.cz/txt/nechutenstvi-a-nevolnost>, cit. 18. 12. 2013.

toxické látky dostávají z krve matky do krevního řečiště dítěte.¹¹⁹ Účinky alkoholu jsou spíše opačné, než se v minulosti tradovalo.

Dávné kořeny má také pověra, podle které „dívka ubírá matce krásu a chlapec nikoli“ a stejně tak pověra, že chlapec a děvče jsou v době těhotenství uloženi v rozdílných částech břicha. Pověry o změnách tváře v těhotenství a o různých tvarech břicha v závislosti na pohlaví dítěte dokonce přetrvávají dodnes. Gynekolog a porodník Pavel Calda¹²⁰ k tomuto uvádí, že jakékoli změny pleti, vlasů, tělesné váhy či chuti k jídlu souvisí s hormonálními změnami a je vždy individuální, jak se organismus ženy se změnami vyrovná. Tvar břicha záleží na svalovém napětí, pružnosti děložní tkáně a poloze plodu. Tyto záležitosti jsou také individuální a vycházejí z anatomických dispozic ženy. Souvislost s pohlavím dítěte je tedy vyvrácena.¹²¹

Co se týká doporučovaného kýčání k usnadnění porodu a vyloučení placenty, není pravděpodobné, že by mohly napomáhat porodu, přestože se kýčáním aktivuje břišní lis. Ani dříve tak oblíbené otřesy nemohou v těchto případech pomoci. Tyto zvyklosti racionální jádro nemají.¹²²

6.6 Vybrané pověry s racionálním základem z pohledu současné medicíny

6.6.1 Neplodnost

Je zajímavé, že naši předci si povšimli, že obézní ženy mají problémy s otěhotněním. Příčina však není v nadměrné vlhkosti v těle ženy, ale v hormonální nerovnováze. V podkožním tuku jsou uloženy zásoby estrogenu, jehož nadbytek otěhotnění brání.¹²³ Doporučování konkrétních potravin těmto ženám, jako to činili naši předci, může mít racionální jádro v tom případě, pokud žena dodržováním této „diety“ zhubla a její šance na otěhotnění se zvýšila.

¹¹⁹ *Pij s rozumem. Deset otázek a odpovědí na téma alkohol v těhotenství.* Dostupné z: <http://www.pijsrozumem.cz/Zivotni-etapy/Tehotenstvi-a-poceti-/Otazky-a-odpovedi>, 18. 12. 2013.

¹²⁰ CALDA, P., *Holka, nebo kluk? Pověry, kterým věřily naše babičky.* Dostupné z: <http://www.abctehotenstvi.cz/txt/holka-nebo-kluk-povery-kterym-verily-nase-babicky>, cit. 18. 12. 2013.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Osobní konzultace s praktikující zdravotnicí L. Hromkovou (mj. přednášející v akreditovaném kurzu Ošetřovatel se SZŠ).

¹²³ *Vitalion. Neplodnost žen.* Dostupné z: <http://nemoci.vitalion.cz/neplodnost-zen/>, cit. 18. 12. 2013.

6.6.2 Usnadnění porodu

Racionální jádro mají některé praktiky, které se užívaly k usnadnění porodu. I dnes je ženám doporučováno masírovat oblast lůna, respektive hráze. V současné době se k masážím užívá olejů na rostlinné bázi nebo k tomu určených gelů. Tyto postupy mají skutečně změkčit tkáň a učinit ji pružnější.¹²⁴ Zdravotnice Lucie Hromková k tomu uvádí, že masáž hráze se doporučuje provádět především ve třetím trimestru těhotenství. Masáž způsobí posílení a lepší prokrvení hráze a snižuje se tak pravděpodobnost porodních poranění. Prasknutí hráze při porodu či nutnost jejího nastřížení je totiž důsledkem nedostatečného prokrvení v této oblasti. Doporučení, aby těhotné tuk také jedly, je možné vysvětlit pouze jako nutnost zajištění dostatku živin pro nastávající matku. Obecně bylo dříve ohrožení chudou a nedostatkem jídla větší než v současnosti. Jiným způsobem ale požívání tuku nemohlo ženě porod usnadnit.¹²⁵ Užívání podkuřování nejrůznějšími vonnými látkami přetrvalo do dnešní doby v podobě aromaterapie, která je uznávaným prostředkem v předporodní přípravě a slouží k uvolnění rodičky. S aromaterapií pronikají do našich porodnic také koupele rodiček před porodem, jejichž účelem je také navození psychické pohody a lepší zvládnání kontrakcí.¹²⁶

6.6.3 Používání bylin

Mezi praktiky s racionálním základem patří nepochybně užívání bylin. Porodní báby si znalosti o bylinách, bylinných mastech a lektvarech předávaly z generace na generaci a jejich účinky měly ověřené. Neexistuje sice bylina, která by spolehlivě vyvolala potrat, ale některé byliny způsobují uvolňování děložního svalstva a překrvení pánevních orgánů a při dlouhodobém nebo nadměrném užívání mohou skutečně vést k ukončení těhotenství. Mezi tyto byliny patří například aloe, blín černý, skořice, celer, jalovec, nať petržele, majoránka či pelyněk. Naopak ke konci těhotenství mohou byliny ovlivňující děložní činnost pomoci a usnadnit porod. To také porodní báby věděly. V této souvislosti jsou známy pozitivní účinky maliníku nebo lněného semínka.¹²⁷ Výzkumy moderní medicíny také potvrdily, že některé byliny mohou otěhotnění napomáhat. Konkrétně se v této souvislosti uvádí

¹²⁴ KAMENÍKOVÁ, M., *Předporodní masáž hráze*. Dostupné z: <http://www.babyonline.cz/porod/predporodni-priprava/predporodni-masaz-hraze>, cit. 20. 12. 2013.

¹²⁵ Osobní konzultace s praktikující zdravotnicí L. Hromkovou (mj. přednášející v akreditovaném kurzu Ošetřovatel se SZŠ).

¹²⁶ LABUSOVÁ, E., *Babictví: vědění moudrých žen*. Dostupné z: <http://www.evalabusova.cz/preklady/vedeni.php>, cit. 20. 12. 2013.

¹²⁷ *Kouzlo bylin. Těhotenství a bylinky*. Dostupné z: <http://www.kouzlo-bylin.cz/tehotenstvi-a-bylinky/seznam.html#.UsKu9Lt3uW8>, cit. 20. 12. 2013.

pozitivní vliv řebříčku, kontryhele, šalvěje nebo - v této souvislosti již zmíněného - jmelí.¹²⁸ Co se týká „vývaru“ z hlávkového salátu, který porodní báby doporučovaly neplodným ženám, díky současným poznatkům víme, že listový salát je významným zdrojem kyseliny listové. Kyselina listová je doporučována v těhotenství jako prevence rozštěpů plodu a doporučuje se zvýšit její množství v potravě i před plánovaným otěhotněním. Na druhé straně je kyselina listová velmi labilní vitamín, který se ničí vařením, louhováním ve vodě i účinkem světla, takže jakákoli úprava před konzumací musí být šetrná.¹²⁹

¹²⁸ *Kouzlo bylin. Čaj na podporu otěhotnění.* Dostupné z: <http://www.kouzlo-bylin.cz/bylinny-caj-na-podporu-otehotneni.html#.UsLhSrt3uW8>, cit. 20. 12. 2013.

¹²⁹ *Státní zdravotní ústav. Kyselina listová v prevenci vrozených vývojových vad.* Dostupné z: <http://apps.szu.cz/czpz/vvv/prijem.php>, cit. 20. 12. 2013.

Závěr

Cílem předkládané bakalářské práce bylo popsat vzdělávání a praktické znalosti osob, které se zabývaly porodnictvím před nástupem tzv. vědeckého porodnictví, a ukázat souvislost mezi tehdejšími anatomickými znalostmi a vzděláním s udržováním a šířením magického jednání a pověr. V poslední kapitole práce jsem vybrala pověry, ke kterým jsem našla dostatek důkazů a pramenů ze současné medicíny, a rozdělila je na pověry s racionálním jádrem, respektive pověry bez racionálního jádra.

V první řadě jsem charakterizovala povolání porodních bab, které měly porodní praxi před nástupem tzv. vědeckého porodnictví ve svých rukách, a úroveň jejich vzdělání. Porodní báby měly především praktické znalosti, které si předávaly z generace na generaci, nedisponovaly však poznatky teoretickými. Teorií se zabývali pouze lékaři, ale ani jejich gynekologické a porodnické znalosti nebyly na vysoké úrovni, protože zabývat se porodnictvím bylo pro lékaře-muže považováno za nedůstojné. Tyto dva světy zůstaly až do vzniku tzv. vědeckého porodnictví v 18. století oddělené. Praktické znalosti porodních bab byly obrovské, ale jejich nevzdělanost se ukazovala jako čím dál větší problém a nejpozději v raném novověku vyvstala nutnost jejich školení a přezkušování. Vývoj postupně vedl k jejich cílenému vzdělávání, ke vzniku prvních porodnic a propojení teorie a praxe. Do této doby však bylo těhotenství, porody i šestinedělí opřeno pověrami, které pomáhala většina porodních bab udržovat. Na druhé straně dokázaly některé vzdělané báby díky svým poznatkům posunout porodní praxi kupředu. Takových žen však díky přístupu společnosti ke vzdělání žen všeobecně a díky přístupu k porodnictví jako k ženské záležitosti nebylo mnoho. Povinné vzdělávání porodních pomocnic a propojení teorie a praxe během 18. století napomáhaly pověry postupně vytlačovat.

V závěru práce jsem vybrané pověry konfrontovala s poznatky současné medicíny a zjistila jsem, že poměrně velká část pověr má určitý racionální základ. Porodní báby měly účinky některých svých jednání ověřené mnohaletými zkušenostmi a instinktivně je používaly, aniž by tušily, že je možné tyto účinky odůvodnit vědecky. Pověry, které ze současného pohledu žádné racionální jádro nemají, však zcela jistě měly placebo efekt a rodičkám výrazně napomáhaly všechny situace spojené s těhotenstvím a porodem psychicky i fyzicky zvládnout.

Seznam literatury

BŮŽEK, V., KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3

COULANGES, de F., *Antická obec*. Praha: Sofis, 1998. ISBN 80-902439-7-5

DOLEŽAL, A., *Od babictví k porodnictví*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN: 80-246-0277-6

DOLEŽAL, A., *Porodnické operace*. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-274-0881-2

DOLEŽAL, A., KUŽELKA, V., ZVĚŘINA, J., *Evropa - kolébka vědeckého porodnictví*. Praha: Galén, 2009. ISBN: 978-80-7262-506-2

DÜLMEN, van R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 1: Dům a jeho lidé*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-116-3

DÜLMEN, van R., *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl II.: Vesnice a město*. Praha: Argo, 2006, str. 234. ISBN 80-7203-812-5

ENNENOVÁ, E., *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7203-369-7

FLACELIERE, R., *Život v době Periklově*. Praha: Odeon, 1981. 01-088-81

FRAZER, J. G., *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0488-0

GIANNELLI, G., PAOLI, U. E., *Antický Řím*. Bratislava: Tatran, 1975. 61-592-75

GINZBURG, C., *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-437-5

GOFF, le J. (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-274-8

HUPTYCH, M., *Kdo pije vlčí mlíko aneb Jak se léčilo za starodávna*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-705-6

NAVRÁTILOVÁ, A., *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3

NEUMANN, S. K., *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II., 1999. ISBN 80-86355-03-9

NODL, M., ŠMAHEL, F., *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-448-0

PLEVOVÁ, I., SLOWIK, R., *Vybrané kapitoly z historie ošetrovatelství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2008. ISBN: 978-80-7368-506-5

RATAJOVÁ, J., STORCHOVÁ, L. (eds.), *Děti roditi jest božské ovotce*. Praha: Skriptorium, 2013. ISBN: 978-80-87271-76-6

RŮŽIČKA, R., *Medicína dávných civilizací*. Olomouc: Poznání, 2004. ISBN 80-86606-18-X

SEDLÁČKOVÁ, R., *Historie babictví v Čechách a na Moravě*. Brno: Ústav pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků v Brně, 1973. ISBN chybí.

SMETÁNKA, Z., *Legenda o Ostojovi*. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80-204-0044-3

VRÁNOVÁ, V., *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN: 978-80-244-1764-6

Internetové zdroje

Abc těhotenství. Nechutenství a nevolnost. Dostupné z: <http://www.abctehotenstvi.cz/txt/nechutenstvi-a-nevolnost>, cit. 18. 12. 2013.

CALDA, P., *Holka, nebo kluk? Pověry, kterým věřily naše babičky*. Dostupné z: <http://www.abctehotenstvi.cz/txt/holka-nebo-kluk-povery-kterym-verily-nase-babicky>, cit. 18. 12. 2013.

KAMENÍKOVÁ, M., *Předporodní masáž hráze*. Dostupné z: <http://www.babyonline.cz/porod/predporodni-priprava/predporodni-masaz-hraze>, cit. 20. 12. 2013.

Kouzlo bylin. Čaj na podporu otěhotnění. Dostupné z: <http://www.kouzlo-bylin.cz/bylinny-caj-na-podporu-otehotneni.html#.UsLhSrt3uW8>, cit. 20. 12. 2013.

Kouzlo bylin. Těhotenství a bylinky. Dostupné z: <http://www.kouzlo-bylin.cz/tehotenstvi-a-bylinky/seznam.html#.UsKu9Lt3uW8>, cit. 20. 12. 2013.

LABUSOVÁ, E., *Babictví: vědění moudrých žen*. Dostupné z: <http://www.evalabusova.cz/preklady/vedeni.php>, cit. 20. 12. 2013.

Lidské tělo. Ontogeneze, fylogeneze. Dostupné z: <http://lidsketelo.webnode.cz/ontogeneze-fylogeneze/>, cit. 15. 12. 2013.

MALINA, J., *Antropologický slovník*. Brno: Masarykova univerzita, Elportál, 2009. Dostupné z: <http://is.muni.cz/elportal/?id=858696>, cit. 13. 12. 2013.

PAŘÍZEK, A., *Knih o těhotenství a dítěti*. Dostupné z: <http://www.porodnice.cz/porod/porod/prubeh-porodu/i-doba-porodni-neboli-oteviraci-doba>, cit. 15. 12. 2013.

PAŘÍZEK, A., DOLEŽAL, A., *Historie císařského řezu*. Dostupné z: <http://www.porodnice.cz/clanek/historie-cisarskeho-rezu>, cit. 11. 12. 2013.

Pij s rozumem. Deset otázek a odpovědí na téma alkohol v těhotenství. Dostupné z: <http://www.pijsrozumem.cz/Zivotni-etapy/Tehotenstvi-a-poceti-/Otazky-a-odpovedi>, 18. 12. 2013.

Prolaktin. Bezduvodná tvorba mléka. Dostupné z: <http://www.prolaktin.cz/novinky/bezduvodna-tvorba-mleka-muze-znamenat-nemoc-224>, cit. 18. 12. 2013.

Státní zdravotní ústav. Kyselina listová v prevenci vrozených vývojových vad. Dostupné z: <http://apps.szu.cz/czpz/vvv/prijem.php>, cit. 20. 12. 2013.

Vitalion. Neplodnost žen. Dostupné z: <http://nemoci.vitalion.cz/neplodnost-zen/>, cit. 18. 12. 2013.